

Jan Frans Willems

Een bijdrage tot zijn biografie tot 1824 *

door

Dr. Ada DEPREZ

Het is steeds eerder moeilijk geweest een helder en afgerond beeld van Willems' leven en streven te geven, omdat ons daartoe feitelijk twee Willemsen ter beschikking staan: enerzijds immers hebben we de Willems, zoals hij gemaakt en gesanctificeerd voor ons staat in de aan hem, in de letterlijke zin, „gewijde” geschriften; anderzijds is er de werkelijk geleefd hebbende Willems, de mens in zijn aarzelingen en bedoelingen, de geleerde in zijn eigenaardigheden en onvolkomenheden, zoals we hem slechts moeizaam kunnen achterhalen uit zijn werk, zijn brieven en zijn optreden in pers en periodiek.

De ene Willems staat hierbij de andere wel eens in de weg, omdat ook in de idealiserende negentiende-eeuwse geschriften over hem elementen en bouwstoffen voorkomen, die we, met de nodige reserves, in zijn biografie dienen op te nemen. Het is immers zó dat zijn levensbeschrijvers F. A. Snellaert¹, J. de Saint-Genois², P. de Decker³ en P. van Duyse⁴ in hun verhaal gegevens opnamen, die ze van Willems zelf nog hadden vernomen, terwijl ze hem daarenboven ook nog persoonlijk hebben gekend en bijgevolg hun relaas met hun herinneringen aan Willems door-

* Tekst van een lezing gehouden op 14 maart 1965 in de sectie „Moderne Filologie en Literatuur” van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis. De voetnoten werden erbij gevoegd tot nadere verantwoording van de gebruikte bronnen of tot verklaring van de formulering; uitvoeriger materiaal in de vorm van de publikatie van de *Brieven van, aan en over Jan Frans Willems 1793-1846* verschijnt binnenkort in de reeks Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit te Gent.

1. F. A. Snellaert, *Korte Levensschets van Jan Frans Willems*, Gent, 1847 (een overdruk van: *Belgisch Museum*, X, 1846, p. 459-504).

2. J. de Saint-Genois, *Notice nécrologique [de] J. F. Willems*, Gand, 1847.

3. P. de Decker, *Notice sur Jean-François Willems, membre de l'Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, membre de la Commission royale d'histoire, etc.*, Bruxelles, 1847.

4. P. van Duyse, *Nalatenschap van J. F. Willems. Dicht- en Tooneelstukken. Met inleiding, bydragen en aenteekeningen*, Gent - 's-Gravenhage, 1856.

weefden : dit alles moet dan ook als eigentijds bronnenmateriaal worden beschouwd en aangewend.

De moeilijkheid ligt hierbij echter in het feit, dat ze bij het vervullen van hun taak verschillende richtingen uitgingen. Waar De Decker en De Saint-Genois de strikt-Belgische kaart speelden, vertegenwoordigde Snellaert (en in mindere mate ook Van Duyse) immers het heel-Nederlands stam- en taalbewustzijn. Het valt de moderne lezer dan ook niet gemakkelijk steeds nauwkeurig de „Wahrheit” en de „Dichtung” in de verschillende versies uiteen te houden en te bepalen in welke mate de persoonlijke overtuigingen van deze biografen hun argumentatie over Willems hebben beïnvloed.

Vooraf later, sedert de actie van het Willems-Fonds – dat in 1851 werd gesticht als een neutraal-Vlaams cultuurorganisme voor de volksverheffing, maar allengs evolueerde in vrijzinnig-liberale richting – werd de Groot-Nederlandse en vrijzinnige strekking in Willems' leven en werk opgespoord en naar voren gebracht. Getuige hiervan zijn de merkwaardige, maar geëngageerde essays van een J. F. J. Heremans⁵, M. Rooses⁶, J. Vuylsteke⁷ en G. Bergmann jr.⁸.

De ironie van het lot heeft verder gewild dat waar Willems, zeker vanaf 1836, samen met en naast J. B. David voor de erkenning van onze taalrechten en taalgemeenschap heeft gestreden, er tenslotte naast het Willemsfonds in 1875 een Davidsfonds werd opgericht, en er bij de hele Willems-studie, naast de traditionele neiging tot heldenverering, ook nog polemische en politieke bedoelingen kwamen. De katholiserende tendens kwam stilaan tot uiting in de bijdragen van J. Crick⁹, bij Willems' kleinzoon Joris Willems¹⁰ en bij J. van Mierlo, s.j.¹¹, de Vlaams-nationale in de

5. J. F. J. Heremans, *J.-F. Willems herdacht, redevoering uitgesproken door den voorzitter der Gentsche afdeling van het Willems'-Fonds*, Gent, 1871.

6. M. Rooses, *Levensschets van Jan Frans Willems*, Gent, 1874 ; reeks Willems-Fonds, nr. 78.

7. J. Vuylsteke, *Willems en het Willems-fonds*, Antwerpen, 1878 ; reeks Willems-fonds, Antwerpen. Volksvoordrachten voor 1877-1878, nr. 18.

8. G. Bergmann, *Mijne Herinneringen aan Jan Frans Willems, aan Koning Willem I en aan de Belgische Omwenteling (1828-1833)*, Gent, 1891.

9. J. Crick, *Bij de Herdenking van Jan-Frans Willems Vader der Vlaamsche Beweging. 11 Maart 1793 te Bouchout geboren*, Gent, 1943 ; en *Jan Frans Willems vader der Vlaamsche beweging (1846-1946). Zijn volledig levensbeeld*, Antwerpen, [1946] ; reeks Campo Santo, nr. 3.

10. Joris F. M. P. Willems, zijn Kleinzoon, *Was Jan Frans Willems christen ? Met een schrijven van Zijn Eminentie den Kardinaal Van Roey, Aartsbisschop van Mechelen, Kapellen*, 1944.

11. J. van Mierlo S.J., *Jan Frans Willems 1793-1846*, Leuven, [1946].

geschriften van B. Nieuwenhuis¹², J. van den Broeck en P. de Vroede¹³.

Eerst in de laatste tijd werd door G. Schmook een eerste poging ondernomen om tot een wetenschappelijke benadering van de figuur van Willems, vooral dan in zijn Gentse jaren (1835-1846) te geraken¹⁴, terwijl onlangs nog de jongste historiograaf van de Vlaamse Beweging, Dr. H. J. Elias, een opmerkelijke synthese van zijn geestelijk silhouet tot 1830 heeft geleverd, echter slechts aan de hand van het gepubliceerde en bekende materiaal¹⁵.

Hebben we hier reeds de liberale, katholieke, de Vlaams-nationale en het schuchtere begin tot een objectieve geschiedschrijving gememoreerd, dan mogen we verder vooral niet de diverse reacties van onze Franstalige landgenoten vergeten. Meesmuilend en minimaliserend schepten zij er genoeg in Willems als een meeloper en arrivist, wisselend van kleur bij elk nieuw politiek regime, af te schilderen. Illustratief hiervoor is de betrekkelijk recente studie van Carlo Bronne over *L'amalgame. La Belgique de 1814 à 1830*¹⁶, waarin hij in vierhonderd aan het Zuidelijk deel van het Verenigd Koninkrijk gewijde bladzijden nauwelijks plaats vond om één bladzijde aan de meerderheid van de bevolking en haar Nederlandse aard en taalproblematiek te besteden, en waarin Willems in welgeteld vier regels wordt afgemaakt: „Ce que le Gouvernement appelle la littérature nationale – à savoir néerlandaise – est tenue par les Belges pour une littérature étrangère. Il n'est pour la cultiver que des gens en place, soucieux de justifier la faveur royale. Le Français Raoul apprend le hollandais pour traduire tant bien que mal Helmers, Tollens, Bilderdijk. Le Pro-

12. B. Nieuwenhuis [= A. de Poortere], *Jan Frans Willems. Een bijdrage tot de ideologie der Vlaamse Beweging*, Antwerpen, 1937; reeks Volksuniversiteit Herman Van den Reeck.

13. A. de Poortere, J. van den Broeck en P. de Vroede, *Jan Frans Willems. De vader der Vlaamse Beweging. 1793-1846. Studies over zijn leven en zijn werk*, Antwerpen, 1944.

14. De inzet was: G. Schmook, *Hoe Teun den Eyerboer in 1815 sprak tot de burgers van Antwerpen of Het aandeel van de Rubens-viering* [i.e. verering] *in de wording van het Vlaamse bewustzijn*, Antwerpen, 1942. Vervolgens kwam het: Fragment uit „Kleine Studie naar aanleiding van Jan Frans Willems' honderste sterfdag”: genesis van het petitionnement van 1840-41, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, Antwerpen, IX, 1946, p. 107-137; en G. Schmook, Fragment uit „Kleine Studie naar aanleiding van Jan Frans Willems' honderste sterfdag”: hertoetst karakterbeeld van Jan Frans Willems, in: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, I, nr. 11, februari 1947, p. 1163-1189. Twee kleinere bijdragen behandelen de afstamming van Willems en verschenen resp. in het: *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, Antwerpen, IX, 1946, p. 138 en in het: *Jaarboek van de Vrijheid en het Land van Geel*, II, [1964], p. 79-83.

15. H. J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte. 1780-1914. Eerste deel. De grondslagen van de nieuwe tijd. 1780-1830*, Antwerpen, 1963, p. 311-334. In de volgende delen wordt deze systematische behandeling minder uitvoerig voortgezet.

16. Verschenen te Brussel bij A. Goemaere in 1948.

cureur Schuermans imagine à l'intention des fonctionnaires une société pour l'étude de la langue maternelle. Un ancien clerc de notaire J. F. Willems, converti par la fréquentation des archives anversoises, exalte l'histoire et les lettres de la Néerlande avec la même fougue qu'il avait salué le Roi de Rome et la victoire de Friedland. Peines perdues ! Depuis le XIIe siècle, le français a droit de cité dans les Flandres !"¹⁷ Waarbij de onwelwillendheid zowel in de woorden als in de klemtonen verscholen zat...

Hij was overigens lang niet de eerste (en vermoedelijk ook niet de laatste !). Als tweede staal van Frans-Belgische geschiedschrijving valt hier het oordeel van een Gents Franstalig ambtenaar en hoogleraar te signaleren, die het uit burgerzin in 1920 nog steeds niet gewent achtte Willems in de *Biographie nationale* op te nemen. Een derde staaltje kregen we reeds in 1846 zelf, en wel tien dagen na het overlijden van Willems. Toen trad in de Academie te Brussel zijn collega, de Franstalige „Belg” baron F. de Reiffenberg op, om Willems in weerwil van het bekende „Van de doden niets dan goed”, in nauwelijks bedekte bewoordingen zijn nederige afkomst, gebrekkige opvoeding, middelmatig verstand, deficiënte kennis van het Latijn, zijn ontsnappen aan de militaire dienst en zijn stuntelige versjes, geschreven in een Vlaams „idiome qui flottait alors entre les règles de Desroches et la fantaisie de chaque rimeur” aan te wrijven, en om tot het besluit te komen „que le flamand avait été très utile à Willems...”¹⁸, een verklaring voor Willems' geschriften, overtuiging en levenslange verdediging van het Nederlands, herleid tot vulgaire baantjesjagerij !

Deze diverse richtingen hebben hun weerslag gevonden in de Willems-historiografie en hebben het beeld ten zeerste vertroebeld en verward. Ze zijn dan ook als bron slechts met omzichtigheid te hanteren en aan te vullen met andere, en naar ik hoop meer betrouwbare bronnen, als daar zijn de door Willems zelf vastgelegde levensfeiten en denkwijzen in zijn gepubliceerde werken van vóór 1824 (vn. zijn dit de toneelstukken *De Ryke Antwerpenaer* (1815) en *Quinten Metsys* (1816), zijn oproep *Aen de Belgen* (1818) en zijn *Verhandeling over de nederduytsche Taelen Letterkunde, opzigtelyk de Zuydelyke Provintien der Nederlanden* (1819-1824), naast vele gedrukte verzen in de Antwerpse en andere almanakken), en verder in zijn niet-gepubliceerd werk, waarvan we gelukkig te Gent heel wat hebben bewaard. Ik moge hier slechts het bestaan van een autografische bundel jeugdgedichten memoreren, die aan de hand van de spelling vóór 1824 te

17. *Op. cit.*, p. 221-222.

18. F. de Reiffenberg, Notice sur M. Willems, in : *Le Moniteur belge, journal officiel*, XVI, nr. 191, 10.7.1846, partie non officielle, p. 92-94.

dateren valt¹⁹, en van een autograaf van zijn toneelstuk *De Tooneelliefhebbers* (1818), dat lange tijd verloren werd gewaand, maar thans gelukkig werd teruggevonden²⁰.

Verder kunnen we steunen op een uitgebreide stamboom van Willems, die aan de hand van parochieregisters (tot aan de Franse revolutie) en later van de gemeentearchieven werd samengesteld²¹, en op kostbare papieren over Willems' ambtelijke carrière, die in

19. U. B. Gent nr. hs. 2722 : het handschrift, eigenlijk niet veel meer dan een stuk van een schrift zonder kافت, bevat Nederlandse en Franse, gepubliceerde en niet-gepubliceerde, originele en bewerkte gedichten van Willems van 1807 af tot en met 1815, d.w.z. vermoedelijk nagenoeg zijn hele jeugdproductie, samen met een *Inpromptu*, a.h.v. het geschrift en de ondertekening aan zijn vriend Van der Maesen toe te schrijven, en van *Hulde-Veerzen voor den Lofweerden hoofd-man Van Den Berghe, Pastor tot Bouchout, op deszelfs vyf-en-twintig-jaerig Jubel-jeest. gehouden door den Caeciliaenen der zelve gemeynte op 22 9bre 1815*, van een niet-geïdentificeerde hand. De autograaf breekt af met *Stances sur le dessein dédié par Camberlain à l'Étre Suprême*, in het schrift van Willems, maar niet ondertekend : vermoedelijk betreft het hier het model voor een vertaling, in of omtrent 1815 vervaardigd.

Uit dit handschrift publiceren we hier voor het eerst – zie Bijlage I – het *Hekel-dicht op den Maire en Municipaliteyt van Bouchout*, dat door Willems op veertienjarige leeftijd werd gedicht en nooit tevoren in zijn geheel werd uitgegeven : enkel de eerste acht verzen werden aangehaald door F. A. Snellaert in zijn bijdrage over Jan Frans Willems, *op. cit.*, in noot 1, p. 3 en overgenomen bij Van Duyse ; *op. cit.*, in noot 4, p. VI : zij stemmen volkomen overeen met die van ons handschrift, en laten ons toe te veronderstellen dat bedoeld handschrift na Willem's overlijden een tijdlang in het bezit van Snellaert moet zijn geweest.

Den Scheldstroom, – zie Bijlage II – een vrij lang gedicht, door Willems vervaardigd op zeventienjarige leeftijd, en met duidelijke Napoleontische inslag op het einde, werd tot dus verre niet gepubliceerd en schijnt enkel in dit handschrift bewaard. Het gedicht lijkt ons bestemd te zijn geweest voor de ene of andere rederijkersdichtwedstrijd, misschien wel voor die van de Aalsterse Catharinisten, met als onderwerp de *Lof der Belgen* (1810) : onderwerp, slotverzen en datering schijnen ons althans in deze richting te wijzen.

20. U.B. Gent nr. G. 15113 is een verzamelhandschrift met de oudste brieven van en aan Willems, een paar overdrukjes of handschriften van zijn gedichten, taalkundige aantekeningen, een verzameling spreuken enz. Het toneelstuk *De Tooneelliefhebbers* – zie Bijlage III – bleef tot dusverre ongepubliceerd, en werd vermoedelijk, naar blijkt uit de titel, geschreven ter opvoering in 1818, toen Willems vijfentwintig jaar oud was, bij de inwijding van een nieuw lokaal voor de toneelgroep *Tot Nut en Vermaek*, een onderafdeling van het Genootschap *Tot Nut der Jeugd*, waarvan Willems, samen met Van der Maesen e.a. een werkzaam lid was. Het stuk heeft overigens geen hoge dramatische kwaliteiten en valt eerder als gelegenheidswerk te karakteriseren. Opmerkelijk is overigens de moeite, die Willems in het stuk aanwendt om het toneelspelen in besloten kring te verdedigen : een teken voor de tegenstand die in die jaren tegen het toneel bestond. Een uiting hiervan vindt men o.m. bij Willems' antagonist J. B. Buelens, die nog in 1826 : *Over het eerloos tooneelberoep. Brief waerin bewezen word dat het tooneelspeeldersberoep eerloos is*, en in 1827 een *Brief waerin vertoond word dat het zonde is de bedendaegsche tooneelspelen by te woonen* publiceerde. Aan deze blijkbaar afwijzende richting van een deel van de publieke opinie is het misschien wel te wijten dat vanaf ca. 1818 de toneelgroep *Tot Nut en Vermaek* begon te kwijnen : de medespelers-onderwijzers vonden het blijkbaar niet langer in overeenstemming met hun sociale status voor het publiek of de leden op te treden.

21. Deze stamboom wordt opgenomen in de algemene inleiding bij de *Brieven van, aan en over Willems*, cf. *op. cit.* in noot *.

het Algemeen Rijksarchief te Den Haag werden teruggevonden²². Ook de Antwerpse lokale pers bevatte menig gegeven van of over Willems' publiek optreden, terwijl er natuurlijk ook nog de brieven zijn. Zoals bekend zijn er daarvan nagenoeg geen van vóór 1819 bewaard, afgezien dan van een paar opmerkelijke stukken, die dagtekenen uit volle Franse tijd en die over literaire kwesties handelen²³, en een paar brieven van ca. 1815 en vlg. jaren, die van belang zijn voor zijn ambtelijke loopbaan. De eigenlijke stroom van brieven zet pas in na 1818, bij het verschijnen van *Aen de Belgen* en de *Verhandeling*, maar dan hebben we er tot 1824 ook reeds ca. 270.

Dit betekent evenwel niet dat Willems' levensloop nu tot einde 1824 volledig kan worden geschetst. Vele kwesties blijven nog steeds onopgelost, vele vragen open; bij enkele punten ben ik bij gebrek aan afdoende bewijzen slechts gekomen tot het formuleren van enkele suggesties of mogelijke oplossingen.

Deze moeilijkheden beginnen reeds bij het bepalen van zijn afstamming. Zoals U weet werd Willems op 11 maart 1793 in een nederig huisje op het kerkplein te Boechout, een dorpje tussen Antwerpen en Lier, geboren als oudste zoon van Joannes Baptista Willems en Joanna Maria Verry[c]ken. Dit geschiedde te midden van het krijgsgewoel van de Franse revolutionaire troepen van Dumouriez, die zich opmaakten om Antwerpen te veroveren, maar die een week later te Neerwinden zouden verslagen worden. Alleen uitstel overigens: het jaar daarop, op 26 juni 1794, wisten zijn opvolgers, de generaals Jourdan en Moreau, bij Fleurus de verenigde legers definitief te verslaan en ons land voor twintig jaar bij Frankrijk in te lijven. Willems zelf zei het bloemrijker in zijn *Puyn-hoopen rondom Antwerpen of Bespiegeling op het voórledene* uit 1814:

Helaes! – onkundig van myn' eyge waerdigheyd,
ontfing ik 't leévens-licht in d'akeligen tyd,
toen 't Jacobienendom de Deugd en 't Recht verdrukte
en Néerland onder 't juk van fransche vryheyd bukte.²⁴

De anekdote rond de geboorte van de eerste Boechouts-Franse staatsburger werd ons overigens door verschillende biografen overgeleverd: zowel De Saint-Genois, als Snellaert, Siegenbeek, Van Duyse en Heremans haalden ze op²⁵. Willems zou er de

22. Deze brieven figureren eveneens in de boven geciteerde uitgave.

23. Cf. onze bijdrage: Rondon Willems' bekroning door de „Fonteine” in 1812, in: *Jaarboek De Fonteine*, XII-XIII, 1962-1963, p. 65-110.

24. Verschenen te Antwerpen, [1814], p. 4.

25. Cf. De Saint-Genois, p. 7; Snellaert, p. [1]; Van Duyse, p. IV; Heremans, p. 5-6. Ook Matthijs Siegenbeek, *Aanspraak van – tot opening van de jaar-*

oudste van veertien kinderen worden, een talrijk gezin, dat vermoedelijk in eerder drukkende omstandigheden diende te worden opgevoed, maar waarover ons, buiten enkele biografische gegevens, weinig positiefs bekend is. Noch de redenen, waarom vader Willems uit Geel vertrok en zich te Boechout vestigde, noch de mate van zijn opleiding, noch het familieleven is ons bekend. Wel staat het vast dat vader Willems de meest diverse functies bekleedde. Zo vonden we hem in de gemeenteregisters terug als „percepteur des contributions”, „tailleur”, „géomètre juré”, „agent d'affaires” en herbergier : een reeks die er op schijnt te wijzen dat Willems' vader, na zich aanvankelijk uit het eenvoudige Geelse arbeiders- en boerenmilieu te hebben opgewerkt tot de kleine middenstand – hij kon immers ook lezen en schrijven ! – achteraf door allerlei tegenslagen terug schijnt te zijn gezakt. Willems' negentiende-eeuwse biografen hebben daarover echter zorgvuldig gezweven, een typische uiting van hun bekommernis om Willems vanuit zijn democratische afkomst op te heffen tot een voorname, burgerlijker en vooral intellectueler milieu ! Alleen Visschers, die in der tijd een opmerkelijk boekje over Willems' afstamming heeft geschreven, lichtte even een hoekje van de sluier op, toen hij langs zijn neus weg verklaarde dat het ouderlijk huis van Willems „vanouds eene herberg” was geweest²⁶.

Dat Willems' vader ondertussen wegens zijn gebrekkige kennis

lijksche vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden gehouden den 17 van Zomernaand 1847, p. 6.

De Saint-Genois schrijft : „Une anecdote curieuse et que nous tenons de sa bouche, se rattache à la naissance de ce savant philologue. Elle est d'autant plus piquante, qu'elle concerne un homme qui s'est constamment montré l'ennemi de toute domination française en Belgique.

Sa mère ressentait déjà les premières douleurs de l'enfantement, au moment où un régiment de *Sansculottes* français envahissait le village de Bouchout. Il y avait partout des logements militaires ; la commune était encombrée de troupes. Un sergent et quatre hommes étaient billetés chez le père de notre écrivain. Celui-ci les reçut, comme on le pense, l'inquiétude peinte sur le visage, et les supplia de vouloir chercher pour la nuit suivante un autre gîte, alléguant que sa femme était sur le point d'accoucher.

– Comment donc, dit le sergent, mais très-volontiers ; nous ne voulons point gêner la citoyenne dans l'accomplissement de ses devoirs civiques, pendant qu'elle donne un nouveau rejeton à la République une et indivisible. Et il se mit à écrire avec de la craie sur la porte de la maison, un avis ainsi conçu : „Une femme est accouchée ici, défense expresse à tout soldat d'entrer dans cette maison.” Malgré le froid intense de la saison, cette défense fut religieusement respectée.

Singulier assemblage de mœurs, où perce toujours la galanterie française, en dépit de la rudesse des habitudes militaires de cette époque de troubles et de désordres.”

26. P. Visschers, priester, *Geslacht-boom van Jan Frans Willems, beroemden letter- tael- en geschiedkundigen, geboren te Bouchout, provincie Antwerpen, den 11 Meert 1793, Overleden te Gent den 24 Juny 1846, echtgenoot van Isabella Maria Carolina Borrekens, weduwe van Petrus Joseph Walravens, met een aengangsel over het dorp Bouchout, Antwerpen, 1858, p. 10.*

van het Frans uit de Franse, en later ook al uit de Nederlandse administratie werd geweerd, lijkt wel vast te staan. Nog in *Aen de Belgen* drukte Willems immers de hoop uit, dat dit voortaan zou veranderen :

Men zal een deugdzaam man, die 't waelsch niet kan verstaen
in 't geéven van een ampt, daerom niet meer versmaên.²⁷

Uit dezelfde inspiratiebron was reeds in 1807 een bijtend *Hekel-Dicht op den Maire en Municipaliteyt van Bouchout* ontstaan, Willems' eerste dichtproeve, waaruit blijkt hoe zijn vader

dien nam deel in Bouchouts heylbelangen

door toedoen van een nieuwe burgemeester gevangen werd gezet,
en dit terwijl

gansch het fransch gebied tegen den godsdienst streéd,
en d'heylige kruysbruyd door zyn amptbedienaers leéd.²⁸

Dit weren van zijn vader door de Fransche administratie, zowel op gemeentelijk vlak als bij het verder uitoefenen van zijn taak als landmeter, moet voor het gezin een geduchte tegenslag zijn geweest, en op Willems' jeugdig gemoed een invloed hebben uitgeoefend, die beslissend zou worden voor de opbouw van zijn overtuiging en polemisch-literaire carrière. Zo ver was het echter nog niet. Voorlopig kunnen we slechts een rustig verloop van het Boechoutse familieleven veronderstellen.

Een tweede probleem begint bij het bepalen van de mate van Jan Frans' onderricht en de plaats waar dit is geschied. De meeste biografen plaatsen hem in zijn prille jeugd op een kostschool in het naburige Kontich²⁹, waar hij ongetwijfeld het zo befaamde *Kruysken A* als spel- en leesboek voorgelegd kreeg, en misschien ook reeds *den Spellekonst*, het *Kabinet* of *Kleinen Cathechismus*, de *Halve Geschripte* of de *Brieven*, waarover Vader Bergmann het in zijn *Gedenkschriften* heeft³⁰ en die E. van Heurck later in zijn *Voyage autour de ma bibliothèque* beschreef³¹.

Snellaert evenwel laat hem door zijn vader thuis onderricht worden³², wat zou kunnen kloppen met een opmerking van De

27. Cf. *Aen de Belgen*, 1818, p. 28 onderaan.

28. Cf. onze bijlage I.

29. Cf. De Saint-Genois, p. 7 ; De Vries, p. 7 ; Van Duyse, p. IV ; Heremans, p. 6.

30. [G. Bergmann], *Uit Vader Bergmann's Gedenkschriften*, Gent, 1895, p. 73-82.

31. E. van Heurck, *Voyage autour de ma bibliothèque*, in : *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, XIII, 1927 nr. 2 ; en ook in : *Les livres populaires flamands*, Anvers, [1931].

32. Cf. Snellaert, p. [1].

Reiffenberg, die Willems' vader „un maître d'école de village, homme respectable, plus honnête que docte, aussi pauvre qu'honnête" noemde³³. Hierbij had ik aanvankelijk de neiging om aan de versie Snellaert-De Reiffenberg de voorkeur te geven, omdat deze eerste doorgaans betrouwbaar blijkt en Willems goed heeft gekend, en omdat De Reiffenberg met Willems contact had sedert 1827. Toen dook echter in een blijkbaar nog door Willems zelf, korte tijd voor zijn overlijden, opgestelde *Levensschets*³⁴ andermaal de vermelding van Kontich op. Misschien valt hier dan ook aan een combinatie van beide mogelijkheden te denken?

Wat er ook van zij, omtrent 1805 kwam hij te Lier aan. Dit jaar is bekend, niet uit de officiële bevolkingsregisters, waar hij niet werd ingeschreven gevonden, maar naar zijn eigen getuigenis uit het *Belgisch Museum* van 1844, waarin hij een „Kronyk der Kamers van Rhetorica te Lier" plaatste³⁵. Hij kwam er zich voorbereiden op het kostersambt in zijn woonplaats. Daartoe diende hij Latijn, zang en orgelspel te leren, en wijdde zich daarnaast aan het rolspelen en reciteren bij de Lierse rederijkers, die hem ook zijn latere devies „Spero lucem" meegaven. Ook over dat kostersambt zijn de biografen het niet eens³⁶, maar alles schijnt er toch op te wijzen: zijn latere vaardigheid in het bespelen van de viool, de pas mode geworden piano en het orgel³⁷, zijn muzikaal talent, heldere geofefende stem en aangename voordracht, de rudimentaire kennis van het Latijn... Willems zelf leverde ons in zijn reeds geciteerd artikel een kostbaar getuigenis voor deze Lierse jaren, en verhaalt ons over zijn activiteiten als jong rederijker, over de schoolmeester Bauwens, de dichter Ceulemans, de kerkmeester Vanden Brande en de zangmeester Liekens³⁸, bij wie hij vlg. Snellaert ook gehuisvest was³⁹. Hij verhaalt hierin trouwens ook over zijn nachtelijke activiteiten bij het afschrijven van zijn geliefkoosde Nederlandse dichters, en vooral van Feitama's *Hendrik de Grootte*. Want intussen was de Muze over Willems vaardig geworden!⁴⁰

33. Cf. De Reiffenberg, *a. art.* in noot 18, p. 92.

34. Cf. *Levensschets by het afbeeldsel van J. F. Willems*, Antwerpen, [1846], p. 1-2.

35. *Belgisch Museum*, VIII, 1844, p. 288-330.

36. Vaag schijnt Snellaert, p. [1]-2, hierop te zinspelen terwijl Van Duyse, p. V, en Rooses, p. 5, explicieter zijn.

37. Voor het bespelen van deze instrumenten cf. vn. De Saint-Genois, p. 9.

38. *Belgisch Museum*, VIII, 1844, p. 288-290.

39. Cf. Snellaert, p. 3.

40. In de verzamelbundel U. B. Gent hs. 2722, p. 57 en in de *Antwerpschen Almanach van Nut en Vermaak*, I, 1815, p. 38-39, komt een gedicht van Willems „Op de Vraag: - hoe zyt ge poeët geworden?" voor:

k' Las Sapho en Homeer; k'las Naso, Martialis,
Horatius, Lucaen, virgiel en juvenalis;
k'las Pope en Milton; k'las Racine en fénelon,

Al deze contacten samen konden echter niet instaan voor een „geletterde” of „geleerde opvoeding” – het ideaal van die tijd!⁴¹ Daartoe diende zijn gelukkige ontmoeting met een gewezen (Nederlands-Duits) officier, Georg Bergmann sr.⁴², die vroeger als geboren Nassauer in dienst van Nederlands laatste stadhouder had gestaan, maar door de Franse militaire operaties na 1793 als krijgsgevangene te Lier strandde, en er huwde met freule van Zinnicq, dochter en nicht van een Liers burgemeester. De kleine Willems zag er op dat ogenblik, naar de beschrijving, die Bergmann jr. er ons in zijn onvolprezen *Gedenkschriften* van naliet, uit als „een flinke, lang opgeschoten jongen met een lief, bloemig gezichtje, met een koppel zwarte oogen en met een zwart krullebolleken”⁴³.

Georg Bergmann sr., de grootvader van Tony, was van huize uit protestant, maar paste zich zeer goed aan in het Lierse klein-

Boileau, Rousseau, Corneill' voltaire en Crebillon ;
 k'las klopstock, wieland, kleist en Gessner ; k'las guarini,
 Den Tasso, Ariost, Petrarch en Boccalini ;
 k'las vondel, hoogvliet, vos, Antonides, Audaan,
 Poot, Moonen, Feitama, Nomsz, Feith en Westerbaan,
 God weet
 wat dat ik nog al verder las.
 Maer zie ! naer al dit lezen, k'was
 Poeët.

1813

waarop MJVDM [M. J. van der Maesen] met volgend onbekend „Inpromptu” repliceerde :

De Poëzy, myn' vriend ! – dien gloed, dat blaekend vuer,
 Kreegt gy doór 't Leézen niet ; maer wel van de Natuer ;
 Slegts heeft Het in uw hert den Smaek der Konst doen Leéven,
 En voords heeft U Natuer uw' vaerzen ingegeéven.

41. Met een duidelijke gradatie en differentiatie tussen niet- en wel-academisch gevormde literatoren : daartoe moet men slechts de *Levensberichten der Afgestorven Medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* uit die jaren consulteren.

42. Georg Ludwig Bergmann werd als zoon van een predikant geboren op 28.2.1772 te Westerburg in Nassau, en overleed te Amersfoort op 24.6.1839. Hij was vaandrig in Nederlandse militaire dienst van 1792 tot 1794. Op 5.11.1797 huwde hij met Jonkvrouwe Catharina Joanna Josepha van Zinnicq, geboren te Lier op 23.11.1774 en overleden te 's-Hertogenbosch op 13.6.1854.

Hij wordt overigens slechts terloops behandeld in de biografische repertoria ; meer aandacht kreeg zijn gelijknamige zoon George Karel Lodewijk (= jr.), die omwille van zijn bekende *Gedenkschriften*, 1895, gewoonlijk „Vader Bergmann” wordt genoemd, en zijn kleinzoon Anton, of Tony, de bekende auteur van *Ernest Staes* (1874).

Voor bibliografie over deze belangrijke familie cf. o.m. O. van Audenhaeghe, Tony's afstamming en bijzonderheden over Tony's levensloop. Een bio- en bibliographische schets, in : Tony : *Ernest Staes*, Tongeren, 1936 ; *Biographie nationale*, XXIX, 1957, kol. 271-274, door J. Weisgerber ; A. A. Keersmaekers, De Bergmanns en de Boerenkrijg, in : 't Land van Ryn, IX, 1959, nr. 4, p. 145-160 ; ook verschenen als *Mededelingen van het Centrum voor studie van de Boerenkrijg*, Hasselt, reeks van het Provinciaal Bestuur, nr. 20 ; O. van der Hallen, in : *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel, 1964, kol. 168-171.

43. Cf. *Gedenkschriften*, 1895, p. 150.

stedelijk milieu. Hij werd zelfs een tijd lid van de gemeenteraad, en was intelligent, sociaalvoelend en onderlegd. Zijn opvoeding en uitgebreide kennis stelden hem in staat om aan zijn eigen kinderen huisonderricht te verstrekken, dat nagenoeg op het peil van het middelbaar onderwijs kwam te staan. Het kleine Suske Willems werd er samen met Bergmanns drie oudste kinderen onderwezen in het Frans, het Duits en het Engels, terwijl evenzeer aandacht werd besteed aan de literaire en taalkundige vakken, de grammatica en de algemene beschavingsgeschiedenis. Bergmann was aangedaan met de romantische vrijheids- en eenheidsidealen van het Duitse vaderland, geschoold in de klassieken Goethe en Schiller, op latere leeftijd eerder filosofisch-aufklarerisch ingesteld, en met nauwe schakels verbonden aan zijn twee broers, die te Bonn en te Dillenburg vooraanstaande ambten bekleedden. Daarbij was hij aristocratisch plichtbewust en achtte zich door zijn eed als officier en zijn Nassause afkomst onvoorwaardelijk verbonden met het huis van Oranje : na 1830 zou hij zelfs met zijn gezin ⁴⁴ terug naar het Noorden uitwijken. Zijn invloed op Willems staat vast, alhoewel zijn hele figuur nog onvoldoende werd onderzocht. Hij drukte een blijvende stempel op de jonge knaap, die veel meer dan het kind van zijn ouders de pupil van Bergmann werd ⁴⁵, en er voor zijn latere zelfstudie, levensbeschouwing en tolerantie de noodzakelijke basis verwierf. Hierin werd hij trouwens in aanzienlijke mate geholpen door zijn helder verstand, goed geheugen en taai doorzettingsvermogen ⁴⁶.

Op het eind van zijn verblijf te Lier, toen hij vijftien was geworden, werd het dan ook duidelijk dat hem andere wegen open lagen dan het bescheiden en precair kostersambt in zijn geboortedorp. Bergmann bezorgde hem bij een literair vriend, de Antwerpse notaris J. F. van Puijenaer, een betrekking als klerk. Of bemiddelde vader Willems daartoe ? De zaak schijnt alweer niet vast te staan ⁴⁷. Een ander probleem is de juiste datum van aankomst te Antwerpen : de registers lieten ons hier andermaal in de steek, maar we kunnen gissen dat dit eind 1808, begin 1809 is geweest. Hij woonde er in elk geval op kamers ⁴⁸.

44. Met uitzondering van de reeds vermelde George Bergmann jr. (1805-1893) die zich reeds als advocaat te Lier had gevestigd en er later burgemeester zou worden.

45. In het reeds geciteerde U. B. Gent hs. 2722 komt op p. 58 een niet-gepubliceerde poëtische „Hommage à Monsieur Bergmann le jour de son anniversaire 28 fevrier 1813” van de hand van Willems voor.

46. Cf. *Gedenkschriften*, 1895, p. 152.

47. Voor de bemiddeling van Vader Willems schijnt een uitlating in fine van een brief van de Boechoutenaar F. Palms aan Willems te pleiten (cf. het in noot 23 *a. art.*, p. 96).

48. Cf. mijn bijdrage : *Jan Frans Willems 1793-1846*, Antwerpen, 1964 ; reeks Monografieën over Vlaamse Letterkunde, nr. 34, p. 20.

Van meer belang is de vraag of Willems de bedoeling had tot notaris of tot notarisklerk te worden opgeleid. In 1834, ruim een kwarteeuw later, gaf hij zelf immers in een teruggevonden „état de service” op dat hij was voorbestemd tot het notariaat⁴⁹. Waarschijnlijk deed hij aldus de waarheid enigszins geweld aan, om indruk te maken bij Van de Weyer, De Ram, De Gerlache, Warnkoenig en de minister, die voor zijn overplaatsing uit de ballingschap van Eeklo naar het grotere Gent moesten zorgen. Weliswaar was in het begin van de negentiende eeuw voor dit ambt nog geen academische titel vereist, maar het veroveren en bekleden ervan zal toch ook in de Franse en Nederlandse tijd wel een zeker fortuin hebben verondersteld, wat vader Willems onmogelijk kon leveren. In de familietraditie leefde de versie van het notariaat evenwel voort, en werd door J. Crick, in overleg met Willems' kleinzoon, geboekstaafd⁵⁰, zonder dat er verdere aanduidingen in de nalatenschap of elders voor te vinden waren. Familietradities hebben overigens wel eens meer een taai bestaan gehad, ook op andere gebieden. Zo herinner ik mij een uitlating van Willems' kleinzoon, die in zijn brochure plechtig verzekerde, dat Willems bij zijn overlijden tweeënveertig talen kende, en aan het leren van zijn drieënveertigste bezig was⁵¹. Men kan alleen maar dromen, welke talen dat allemaal geweest moeten zijn!

Wat er ook van zij, begin 1809 kwam de jonge Willems, uitgerust met de nodige linguïstische en administratieve kennis, met een open geest en leergierig gemoed, naar Antwerpen en ging er vooreerst zes jaar pennelikken op de notariskruk. Hij bracht het er tot „premier commis”. Waarschijnlijk biedt deze betrekking bij een „notaire impérial” zelfs de oplossing voor een nieuw probleem: nl. Willems' ontsnappen aan de conscriptie⁵². Zijn werkgever, die toen blijkbaar in de Keizerstraat woonde, moedigde hem in zijn studies en „letteroefeningen” aan, en hielp ertoe bijdragen om hem in 1811 een *Geboortezang* op de koning van Rome⁵³,

49. U. B. Gent, hs. 3052/2, een gift van Willems' achterkleinzoon uit 1925.

50. Cf. J. Crick, 1946, p. 15-16.

51. Cf. *op. cit.*, in noot 10, p. 7; en J. Crick, 1946, p. 14.

52. Zijn één jaar jongere broer Joannes Cornelius, gedoopt op 16.6.1794, werd wel opgeroepen en verdween na de slag van Leipzig op 13.5.1813. Cf. Visschers, *op. cit.* in noot 26, p. 4. Een reactie van Willems hierop vormen vermoedelijk volgende verzen uit de *Puyn-hoopen rondom Antwerpen*, [1814], p. 8, waar de vader tot zijn kind zegt:

Nog nauws lag zy [de moeder], helaes ! = te rust in 't kille graf,
Of zie ! de dwinglandy neemtme ook uw' Broeder af,
En doet, voór haer belang, hem naer het Noorden streéven ;
Daer word hy zwaer gewond, — bevriest, — en laet 'er 't leéven....

53. Gepubliceerd als: *Geboortezang*, in: *Hommages poétiques à leurs Majestés Impériales et Royales, sur la Naissance de S.M. le Roi de Rome, recueillis et publiés* par J. J. Lucet et Eckard, Paris, 1811, Ie deel, p. 410-412.

en in 1812 een *Lofzang op de slag van Friedland en de vrede van Tilsit*⁵⁴ te doen vervaardigen : deze laatste werd zelfs te Gent door de heringerichte rederijkerskamer De Fontaine met een gouden „eermetaal” bekroond⁵⁵. Het was een niet onaardig maakwerk, dat naast een beperkt poëtisch talent een groot beeldend vermogen verraadde, maar jammer genoeg in de allegorische, pseudo-klasieke vorm en alexandrijnendeun van de bewonderde Feitama bleef steken. Door de erbij gevoegde aantekeningen verraadde het reeds Willems' latere geleerde ernst. Wat er echter de tijdgenoten vooral in opviel, was een grote bewondering voor Napoleon, die in de volgende twee jaren, bij het doorzetten van conscriptie en belastingdwang, ook bij Willems aanzienlijk zou afnemen en weldra in afkeer voor de dwingeland zou omslaan. Deze ongelukkige Napoleonverzen, die niet alleen stonden in die tijd, maar legio waren in alle literaturen, zouden Willems later nog herhaalde malen aangewreven worden. In de *Geboortezang* en de *Slag van Friedland* had hij reeds volop de „keyzerlyken held” geprezen ; in de *Scheldstroom*⁵⁶ van 1810, een fragment gebleven historisch fresco, werd het Belgische volk opgeroepen tot strijd voor Frankrijk en de vrede, totdat

hy die ons thans beheerscht, den keyzerlyken held,
als Caesar zeggen zal van uw heldhafte telgen :
De dapperste van al myn gaulen zyn de Belgen !⁵⁷

Reeds in een noot bij de *Puyn-hoopen rondom Antwerpen*, in 1814 vervaardigd n.a.v. de belegering door de geallieerden van de door Carnot zo hardnekkig verdedigde stad, verzette hij zich tegen „eenige kwalykdenkende personen”, die hem „ten last leggen, en zouden het my misschien wel geërne tot een schandvlek aenvryven, dat ik in 't jaer 1812 zoo streelend, den lof van Napoleon opzong.” „Alhoewel ik aen niemand ter wereld over myne gevoelens rekening behoeve te geéven... dunkt het my... den leézeren in aenmerking gegeéven te worden : dat men een groot onderscheyd behoore te maeken, tusschen een Werkje uyt eyge beweéging voordgesproóten, en een waervan het ONTWERP by PROGRAMMA is voórgeschreéven zoo als myne HYMNE ter dier tyde, was.”⁵⁸

54. Opgenomen in de : *Verzameling van alle de Nederduitsche Dichtstukken, Die medegedongen hebben naar de Lauwerkroonen, uitgegeven door de Maatschappij van het Rhetorica Binnen Gend, den 27 julii 1812*, Gent, 1812, p. 1-4 ; ook afzonderlijk verschenen bij Van Ael te Antwerpen, [1812].

55. Cf. *a. art.* in noot 23.

56. Cf. noot 19 en bijlage II.

57. De laatste drie verzen van het fragment.

58. *Puyn-hoopen*, p. 10.

En toen E.H. Buelens hem in 1821 verweet zich te hebben verschanst achter „den naem van den vergoden Napoleon”, „den geduchten Bajazet onzer eeuw”, die nu „zyne laffe vleyers niet meer redden kon”⁵⁹, verdedigde hij zich door er „fier op te gaen, van, in 1812, onder de vlaemschhaetende fransche bestiering, een gouden Eerpenning te hebben verworven in de *nederduytsche* dichtkunst ! zulks moge u en anderen bewyzen dat ik reeds toen wist welke de Tael van myn Vaderland was. Er staet in dat Prysvers niets of ik zou het thans durven laeten herdrukken. Wanneer ik een bundel van myne Gedichten uytgeéve word het 'er vast in opgenomen.”⁶⁰ Was dit evenwel toch de reden, waarom Willems, na zijn gedichten in een verzamelhandschrift voor uitgave te hebben klaargemaakt, er na 1820 toch maar liever van afzag ?⁶¹ Of zag hij later in dat zijn poëtische activiteit niet boven het gemiddelde uitkwam en hem de poëtische inspiratie of het métier ontbrak ?⁶² Aan Willems' durf voor het eerste is geen twijfel mogelijk ; voor het laatste pleit evenwel een uitlating van zijn vriend B. Schreuder, Bergmanns schoonzoon en nieuw Noordnederlands directeur van de Lierse kweekschool, toen hij Willems, in antwoord op een klacht, antwoordde : „Over den inhoud of het plaatsen van uwe vroegere verzen zou ik mij niet bekommeren ! Wildet gij dan in eenen dag tot de volmaaktheid komen ?”⁶³

Het zal een raadsel blijven ! Een feit is zeker, dat te Antwerpen het eigenlijke begin van zijn literaire werk te situeren valt en dat we aan zijn jeugdig vuur platonische liefdesverklaringen (waarvan het autobiografische element niet steeds van de pure fantasie te scheiden valt) en „erotische” gedichtjes danken, die in het Frans en het Nederlands aan een Charlotte en een Daphne, een Iris en een Phillis, een Lesbia en een Elise, een Delia en een Neëra gericht

59. Cf. de *Briefwisseling tusschen J. F. Willems, schryver van het werk : Tael- en Letterkundige Verhandeling, opzigtelyk de Zuydelyke Provintien der Nederlanden, en J. B. Buelens, R.C.Pr., Inhoudende eene zaekelyke wederlegging van eenige valsche grondstellingen, verkeerde aenhaelingen en ongegronde aentygingen, in dat werk voórkommende*, Antwerpen, 1821, p. 114.

60. Cf. het *Antwoórd van J. F. Willems, aen J. B. Buelens, R.C.Pr. te Mechelen, schryver en uytgever van een werk getiteld : Briefwisseling tusschen J. F. Willems, schryver van het werk Tael- en Letterkundige Verhandeling, enz.*, Antwerpen, 1821, p. 25-26.

61. Het reeds vermelde U. B. Gent, hs. 2722.

62. Cf. E. J. Potgieter, *Leven van R. C. Bakhuizen van den Brink*, 1895, p. 159 : „Loodzwaar als hem levenslang de keten van het rijm viel, wist hij bij ervaring hoe eene verschikking van schalmen vaak dien last kan verligten ; eene vergeten bijzonderheid uit het schemerrijk der geschiedenis, of uit de droomenwereld der overlevering, mogt regt tot eene andere uitdrukking geven ; onvermoed, onverpoosd zocht hij er naar : „vele schoone wendingen zijn we aan het slaafsche gareel verschuldigd !”

63. Cf. een brief van 3.12.1821, gedeeltelijk gepubliceerd door E.H. J. Bols, *Brieven aan Jan Frans Willems*, Gent, 1909 ; K.V.A., reeks V, nr. 18.

waren. Anderzijds beoefende hij vlijtig het omdichten van klassieke en moderne dichters, als een Tibullus en Vergilius, Voltaire, Racine en Perrault, Blumauer, Bürger, von Hagedorn, Lessing en Schiller, en studeerde op eigen houtje verder Engels, Frans en Duits. Van zijn vorderingen legde hij trouw rekenschap af bij de Bergmanns, waar hij 's zondags regelmatig te voet heentrok⁶⁴.

Stilaan raakte hij ook thuis in het Antwerpse leven, en werd ijverig lid van het Antwerpse Schoolonderwijzersgezelschap *Tot Nut der Jeugd*, dat reeds in 1803, in volle Franse tijd, door enkele, meest in Noord-Nederland geboren onderwijzers, in de havenstad werd opgericht en tot doel had de beoefening van het Nederlands en het Frans te bevorderen en daartoe schoolboekjes vervaardigde en verspreidde. Het genootschap had aanvankelijk een zeer beperkt ledental en vergaderde iedere zondagmorgen bij haar voorzitter, J. A. Ter Bruggen, thuis⁶⁵. Ter Bruggen zelf vervaardigde een grammatica en spelling, die voor de leden kracht van wet had en nagenoeg die van Desroches nabij kwam : dit was de reden waarom Willems vele van zijn gedichten, en later ook zijn grote *Verhandeling* in deze spelling opstelde. Kort na zijn aankomst te Antwerpen, maar zonder mogelijke precisering, misschien vanaf eind 1812, schijnt Willems tot het gezelschap te zijn toegetreden, ijverig aan de werkzaamheden te hebben deelgenomen en er kennis te hebben gemaakt met zijn boezemvriend, de jonggestorven M. J. van der Maesen, die tijdens het Verenigd Koninkrijk secretaris van de kamer van koophandel werd en een niet-onbegaafd Frans dichter was. Samen met hem vervaardigde Willems menige romance en aubade, voorzag diens gedichten van muziek of Van der Maesens toneelstukken van prologen⁶⁶.

Maar ondertussen werd sedert 1814 duidelijk dat het staatsbestel op losse schroeven kwam te staan en dat de ineenstorting van Napoleons keizerrijk nakend was. Het Noorden had eind 1813 de Oranjevorst weer ingehaald, het Zuiden was onbekwaam gebleken zijn lot in eigen hand te nemen en diende door de verbonden legers te worden bevrijd. Zijn toekomst scheen uitermate onzeker. Eerst na Napoleons vlucht van Elba en tijdens de Honderd Dagen

64. Cf. *Gedenkschriften*, 1895, p. 152.

65. Cf. *Lykrede op Joannes Abraham Terbruggen (Gestorven den 12 September 1819)*... door J. F. Willems, Antwerpen, [1819], p. 13.

66. Cf. Willems, Prologue aux spectateurs d'une pièce intitulée les rivaux sans le savoir ou ruse contre ruse, représentée par la Société en Décembre 1813, in : *Antw. Almanach van Nut en Vermaak*, I, 1815, p. 82. — Marten Jacob van der Maesen werd geboren te Antwerpen op 9.8.1789 en overleed aldaar op 4.6.1820. Hij was sedert 1810 lid van Tot Nut der Jeugd en bestuurslid (bibliothecaris) van het genootschap. Naast poëtische bijdragen in het Frans en het Nederlands in de Antwerpse almanakjes schreef hij voor de toneelgroep ook *Les Rivaux sans le savoir* (1813) en *Les deux orphelins* (1814).

werd onder druk van de omstandigheden en op aanraden van Engeland het amalgaam gesticht, het Zuiden bij het Noorden tot een Verenigd Koninkrijk gevoegd, om aldus een bolwerk tegen Frankrijk te vormen. Na Waterloo scheen de toekomst vast bepaald en het Zuiden na twee en een halve eeuw weer bij het Noorden gevoegd. Dit alles maakte een diepe indruk op onze dichter: een weerklink ervan vindt men in zijn *Grafschrift op den Generael Van Merlen* (1815)⁶⁷, gesneuveld in de slag bij Waterloo, in de *Ode op de herstelling der Nederduytsche Tael doór Willem I* (1814) en in deze op het terugkeren van *Rubens' schilderstukken te Antwerpen* (1815)⁶⁸. Ook in *Quinten Matsijs* (1816)⁶⁹, een toneelstuk waarin een opmerkelijke passus over het Nederlands als factor tot versterking van het nationaal gevoel voorkomt: dit bewijst dat Willems stilaan zijn eigen levensbeschouwing begon op te bouwen en inzag dat de natuurlijke toekomst van onze gewesten in een nauwere aansluiting bij het Noorden lag. Vandaar ook zijn streven tot historische bevestiging van de landseenheid, zijn onvoorwaardelijke trouw aan koning en vorstenhuis en zijn verdediging van de rechten van zijn moedertaal als landstaal.

Dit laatste vooral was nodig in een land dat eeuwen onder vreemde overheersing had gestaan, dat in zijn lagere klassen onmondig en gekleineerd, in zijn hogere burgerij en administratie grondig was verfranst, en dat als erfenis van Jacobijnse en Napoleontische overheersing het gros van het vreemde ambtenaren-corps in dienst had gehouden. Om van de vele Franse inwijkelingen, na de Restauratie van de Bourbons uit Frankrijk vertrokken en in onze grote steden permanent in pers en openbaar leven agerend, nog te zwijgen. Vandaar stilaan ook Willems' ergernis bij het zien van de locale Antwerpse toestanden, waar vele hogere ambten nog steeds door geboren Franssen bleven bezet, zodanig dat zijn inmiddels een flink stuk ouder geworden vader ook nu niet aan slag kon komen⁷⁰.

Naast dit biografische element wordt ook veel van zijn koene verdediging van het Nederlands verklaard door de wel zeer vinnige, ja soms zelfs hatelijke bestrijding ervan, in al haar aspecten, zoals die door advocaten als Barafin, Tarte, Donny, De Stassart en

67. Gepubliceerd in: *Antw. Alm. v. N. & V.*, II, 1816, p. 23-24.

68. Gepubliceerd in: *Antw. Alm. v. N. & V.*, I, 1815, p. 19-21; het gedicht over Rubens in: *Toejuyching der Leden van het Genootschap Tot Nut der Jeugd: aen d'Antwerpsche Maetschappy der Schoone Konsten ...*, Antwerpen, 1815, p. 10-14.

69. *Quinten Matsys, of wat doet de liefde niet! Tooneelspel in 2 Bedryven doór J. F. Willems*, Antwerpen, 1816.

70. Cf. o.m. een brief van C. J. van Assen aan J. F. Willems van 7.1.1819.

Plasschaert, vooral in de beruchte *Observateur belge*⁷¹ week na week werd aangepreekt. Directe aanleiding voor de moegetergde Nederlander in Willems bij het vervaardigen van *Aen de Belgen* was Plasschaerts⁷²

Je suis Belge, moi, et je m'en glorifie
Je ne suis pas Néerlandais, et ne veux pas l'être⁷³

waarop Willems met het niet zeer welluidende, maar wel goed beredeneerde en ad rem geformuleerde

Ik ook ik ben een Belg en mag tot Belgen spreëken⁷⁴

antwoorde en hierin met veel nadruk, historische gronden, gevoelsargumenten en politieke motieven opkwam voor een doorzetten van het Nederlands als landstaal, bewees dat Noord en Zuid dezelfde taal hadden en pleitte voor trouw aan het beleid van de vorst. Hij raadde zijn landgenoten daarbij aan hun „geschichtról” op te slaan :

waer gy uw recht geschonden
Uw heyl vertreéden vind, de landspraek vind ge 'er by,
en haer verdelging steéds het doel der dwinglandy ;
Want om naer eysch der kunst een moedig paerd te temmen,
Moet men doór 't slaefsch gebit, voóraf zyn mond beklemmen :
Die kunstgreép is aen Spanje en Vrankryk nut geweést,
In 't onderdrukken van den Nederlandschen geest.⁷⁵

Het gedicht, een monument in de geschiedenis der Vlaamse Beweging, sloeg in als een bom. Werd hij er op slag door gekend en gewaardeerd in het Noorden, en dit zowel in de literaire als in de regeringskringen, én in de schaars overgebleven rederijderskringen van het Zuiden, o.m. te Gent ; voor de rest van de openbare opinie werd hij voortaan het hoofd van Jut, waarop alle slagen neerkwamen, „le plat valet du pouvoir” : in de hele Franstalige pers (en andere was er nauwelijks met invloed) werd zijn gedicht bespot en zijn bedoelingen verdacht gemaakt. Te Antwerpen werd zelfs huis aan huis een pamflet rondgedragen :

71. *L'Observateur politique, administratif, historique et littéraire de la Belgique*, Bruxelles, I (1815) - XVI (1818).

72. Voor Plasschaert cf. o.m. F. van Hulst, *Notice sur J. B. Plasschaert*, Liège, 1837 ; *Biographie nationale*, XVII, 1903, kol. 761-764 door E. Closson ; en vooral M. Sabbe in : *Uit den taalstrijd in Zuid-Nederland tusschen 1815-1830*, Antwerpen, 1939, p. 35-47.

73. Chant patriotique des Belges, qui ne veulent point du sobriquet de *Nerlandais*, in : *L'Observateur*, XIV, 1818, p. 157-159.

74. *Aen de Belgen*, 1818, p. 6.

75. *Ibid.*, p. 20.

Ci gît un grand flandrin
 Qui ne parla jamais ni français, ni latin...⁷⁶

Het was trouwens wel eens meer Willems' noodlot om alleen op de bres te gaan staan en a.h.w. de aanval naar zich toe te halen : ook in zijn polemieek uit 1822 met priester Thijs⁷⁷, zijn pennetwist met De Stassart⁷⁸ en in zijn beroemde *Lettre à Van de Weyer*⁷⁹ werd hij niet rechtstreeks gemoeid en kwam hij in jeugdige overmoed en uit eigen initiatief in het rumoer terecht. Zijn vrienden B. Schreuder en L. G. Visscher hadden hem nochtans verwittigd dat hij zodoende „aen zich zelven alleen te wyten had, dat (men) zich ook met U alleen” bemoeit. „En, wat wordt er toch met al dat geschryf in de Couranten gewonnen ? Niets, hoegenaamd niets.”⁸⁰

De jonge Willems, na 1815 een tijdlang zonder emplooi – door de gewijzigde staatkundige omstandigheden of het overlijden van Van Puijenaer ? – had na een vergeefse sollicitatie bij het Frans-talige St.-Elisabethziekenhuis⁸¹ een aanstelling als hulparchivaris bij de oude stadsambtenaar Lenaerts gekregen en werd er door hem opgeleid in paleografie, diplomatiek en kennis van het oude staatsrecht⁸². Vermoedelijk was dit echter noch zeer remuneratief, noch zeer tijdvollend, want sedert die tijd zien we hem eveneens

76. Het volledige vers, geciteerd door G. Schmook, *a. art.* in noot 14/3, p. 1164 luidt :

Ci gît un grand flandrin
 Qui ne parla jamais ni français, ni latin.
 Ce grand défenseur d'andouilles
 Rimait à tire-larigot
 Sur les rives de l'Escaut
 Pour amuser les grenouilles.

77. E.H. Isfridus Thys, geboren te Brecht op 11.1.1749 en overleden te Antwerpen op 3.1.1824, was historicus en sedert 1816 lid van de Academie te Brussel. Hij ging met Willems een polemieek aan n.a.v. zijn mededingen in een wedstrijd van *Tot Nut der Jeugd* en de naar zijn oordeel onvoldoende bekroning van zijn verhandeling. Hij bekritiseerde Willems' poëzie in zijn *Verhandeling over onze Nederduytsche Tael ...*, Antwerpen, 1821, p. 9, 15-19 en 23-26.

78. G. J. A. baron de Stassart werd geboren te Mechelen op 2.9.1780 en overleed te Brussel op 10.10.1854. Hij kende een bewogen en belangrijke politieke carrière, en was een vooraanstaand Franstalig literator. Na 1830 werd hij voorzitter van de Academie. Voorheen, en wel in maart 1829, had hij met Willems in de pers gepolemiseerd over het Nederlands als landstaal.

79. *De la Langue Belgique. Lettre de Jean François Willems, membre de l'Institut des Pays-Bas, etc. ; à M. Sylvain Van de Weyer, Avocat, Conservateur de la Bibliothèque de Bruxelles et des manuscrits du Roi, Professeur de philosophie au Musée, Membre de la commission chargée de la publication des monumens inédits de l'histoire du pays, et l'un des Rédacteurs du Courrier des Pays-Bas*, Bruxelles, 1829.

80. Cf. een brief van B. Schreuder aan Willems van 3.12.1821, en ook L. G. Visscher aan Willems op 29.5.1821.

81. Cf. een brief van Willems aan [P. J. Vermoelen], burgemeester van Antwerpen, van 10.8.1816.

82. Brieven van Willems aan [P. J. Vermoelen] en C. L. G. J. de Keerbergh de Kessel, gouverneur van Antwerpen, van 12.9.1816.

optreden als klerk in privé-dienst van de Antwerpse ontvanger der registratie, F. Bar, die Nederlands-onkundig was. Het hele Nederlandse bewind door was het immers de gewoonte dat de titularis van een ambt als o.a. dat van ontvanger, dat geremunereerd werd pro rato van de ontvangsten, en tot het bekomen waarvan een soliede borgstelling was vereist, de bij zijn werk benodigde klerken en copiïsten zelf bezoldigde⁸³.

Daarnaast was hij ijverig lid van de *Société des Amis de l'Art*. Bevordering der plastische kunsten leek hem immers een middel te zijn om binnenlands het Vlaamse, eigen karakter te beklemtonen, en in het buitenland een prestigepolitiek te voeren. De schilderijen van Rubens en Van Dyck werden dan ook naar behoren op het specifiek-nationale, het realistische kleurenkoloriet onderzocht. Jongere vrienden als Kremer, Navez en Wappers deed hij vaderlandse onderwerpen aan de hand als o.a. het optreden van Hooft in de Muiderkring: een poging om het literaire element door het picturale bekend te maken en te ondersteunen!⁸⁴

Ook streefde hij, samen met enkele andere jongeren van *Tot Nut der Jeugd*, in een kleine toneelafdeling: *Nut en Vermaek*, naar een eigen toneelrepertoire⁸⁵. Met het oog op de herhaalde wintervertoningen van 1815 tot 1818 in het lokaaltje van de Prins⁸⁶, later in de Philharmonie van de Arenbergstraat, vervaardigde hij zelf drie stukken: *Den ryken Antwerpenaer*, *De Tooneelliefhebbers* en *Quinten Matsys*, waarin hij zelf met brio de hoofdrol vertolkte, en dat hij, met zwier, aan zijn leermeester Bergmann opdroeg. Zijn stukken vallen niet op in de produktie van die dagen, tenzij dan door een verzorgde, zij het stijve en harkerige boekentaal. Zou Willems nog in 1820 niet aan S. I. Wiselius dienen te bekennen dat hij veel vlotter Frans dan Nederlands schreef?⁸⁷ Dit geeft ons wellicht een idee van de lange weg terug die de volksgemeenschap, zelfs in haar beste vertegenwoordigers, diende af te leggen om uit de greep van de definitieve verfransing

83. Zo zou Willems zelf later C. P. Serrure en F. H. Mertens in zijn Antwerpse kantoor gebruiken en ze tegelijk inschakelen bij het kopiëren van oude teksten; na 1835 zou hij te Gent nog een dergelijke plaats aanbieden aan H. Conscience en het buitenbeentje M. van der Voort.

84. Cf. G. Schmoock, *op. cit.* in noot 14/1, die dit probleem uitvoerig heeft onderzocht.

85. Cf. J. Staes, *Antwerpsche Tooneelmaatschappijen sedert het begin dezer eeuw tot aan de stichting van den Nationalen Schouwburg*, Antwerpen, 1896.

86. Cf. J. Staes, *op. cit.*, p. 8. Het lokaal was „gelegen in de Rogierstraat, in het huis, thans nummer 6, waar eene tamelijke groote achterzaal bestond, met uitgang in de Beggijnenstraat”.

87. Op 20.9.1820 schreef hij aan S. I. Wiselius: „Je vous écris en français parce que je suis pressé, & que le flamand ne coule pas aussi facilement de ma plume. Je suis, par malheur, condamné à écrire toute la journée dans la 1ère de ces deux langues”.

opnieuw tot de beheersing van een Nederlandse cultuurtaal te komen.

Verzen over taalverdediging, anacreontische ontboezemingen, schoolse toneelstukjes naar Lessings model⁸⁸: tot 1818 was dit Willems' produktie.

Vanaf zijn resolute klaroenstoot met *Aen de Belgen* was het hiermee voorbij. Reeds in de *Verhandeling*, die hij daarop tot staving van zijn pathetische oproep aan zijn landgenoten ter hand nam, treedt de Willems naar voren, zoals we hem tot het einde van zijn leven leren kennen: de autodidactische geleerde, die met het vuur van het geloof bewijzen aanbrengt voor het nationaal-Nederlands karakter van zijn volk, de bronnen voor zijn verleden aangeeft en tegelijk polemisch van leer trekt tegen zijn bestrijders.

Oorspronkelijk was hij, zoals hij in zijn „Voorrede” bij het tweede deel schreef, bij het opstellen van deze *Verhandeling* van plan geweest om op historische gronden aan te tonen dat het Nederlands van ouds onze landstaal was geweest. Nadat de taalwetten echter, met aanvankelijk blijkbaar gunstig gevolg, in het Vlaamse landsgedeelte waren ingevoerd, en in een aantal geschriften „de meerderheid en voortreffelykheid van het Nederduitsch in vergelyking van het fransch... uitmuntend en beslissend was bewezen”, veranderde hij van objectief en begon de geschiedenis van de Vlaamse taal- en letterkunde in het Zuiden te schetsen, en hierbij telkens te wijzen op de invloed, die vreemde politiek en buitenlandse vorsten erop hadden gehad. Aan het Noorden wilde hij tonen dat onze gewesten ook na 1585 nog literatuur van belang hadden opgeleverd.

Mede door dit eerder politieke dan literaire doel had hij dan ook minder oog voor de esthetische waarde van de voorgestelde schrijvers, terwijl hij anderzijds in het eerste deel (verschenen 1819-1820) slechts een handige samenvatting leverde van wat hij in de werken van een Huydecoper, Lelyveld, Kops, Van Wyn en Ypey had gevonden.

In zijn appreciatie van de Middeleeuwen volgde hij nog trouw zijn voorgangers als De Vries, Huydecoper en Siegenbeek en schetste die niet-christelijke tijden als beladen met de „afschuwlykste zedeloosheyd, de schandelykste onbeschaefdheyd”⁸⁹. Eerst jaren

88. Volgens R. Roemans, Jan-Frans Willems' kunstopvattingen, in: *Album opgedragen aan Prof. Dr. J. Vercoullie*, II, 1927, p. 231-234. C. Tindemans, in: *Spiegel der Letteren*, IV, 1960, p. 256 verwijst terecht naar Regnard, *Le légataire universel* (opgenomen in: *Oeuvres de M. Regnard*, Paris, 1750) als ander voorbeeld voor *De Ryke Antwerpenaer*.

89. Cf. *Verhandeling*, deel I, p. 109.

later zou hij het belang van onze Middelnederlandse letterkunde gaan beseffen en verdedigen.

In het tweede deel, gewijd aan de zeventiende en achttiende eeuw in het Zuiden, diende hij op eigen kracht en steunend op de gegevens van de oude Antwerpse archieven te varen. Om aan het Noorden te bewijzen dat ook daarna nog onze dichters van tel waren gaat hij hier over tot een kritiekloze en vermoeiend-overstelpende opsomming van namen en titels. Zijn verdienste ligt hier alleen in het feit dat hij zonder omhaal noch bombast een bronnenverzameling en haar vindplaatsen samenstelt, en aandacht vraagt voor figuren als Poirters, Verstegen, De Harduijn, Verhoeven en Verlooy.

Dat het tweede deel enigszins haastig was samengesteld en over een aantal jaren druppelsgewijze verscheen (1820-1824), lag niet alleen aan de ondertussen verminderde noodzaak om het Nederlands als landstaal te verdedigen, — de taalwetten voor het Vlaamse landsgedeelte waren inmiddels verschenen —, dan wel aan Willems' eigen omstandigheden: op 30 november 1821 was hij door Willem I tot ontvanger der registratie voor Antwerpen-Noord aangesteld, waarbij zijn diensten aan de Nederlandse letteren hem de gebruikelijke stagejaren als onbezoldigd surnumerair konden doen overspringen⁹⁰. Een vorige sollicitatie bij het departement van justitie, bij Van Maanen, de meest Nederlandse van 's Konings ministers, was, misschien bij gebrek aan de nodige juridische bekwaamheden, niet geslaagd⁹¹. En ondertussen was het dringend nodig geworden dat Willems aan een vaste en goedbezoldigde betrekking geraakte! Op 22 juli 1818⁹² was hij immers in het huwelijk getreden met Isabella Carolina Borrekens, die het jaar ervoor weduwe was geworden van P. J. Walravens, en uit dit huwelijk nog twee van haar vier kinderen, een jongen, Eduard, en een meisje, Lotje, had overgehouden. Willems schijnt in zijn zwervend jonggezellenbestaan daar een tehuis te hebben gevonden, en een paar maanden later met zijn vier jaar oudere hospita in het huwelijk te zijn getreden. De familieoverlevering verhaalt nu nog met veel omhaal van de „baronne Borrekens”, adeltitel, die wij niet vermochten terecht te brengen, tenzij dan

90. Via Willems' briefwisseling uit de maanden november-december 1821 valt de filiatie van de bemiddelingspogingen nagenoeg nauwkeurig op te maken: Willems' aanvraag werd via de Bergmanns en B. Schreuder doorgegeven aan diens Amsterdamse beschermer Jeronimo de Vries en diens zwager, de staatsminister J. M. Kemper, die de sollicitatie blijkbaar bij Willem I heeft ingeleid.

91. Cf. een brief van J. M. Kemper aan C. F. van Maanen van 15.6.1819, gedeeltelijk gepubliceerd door Dr. H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken*, VIII, 2e stuk, 1915, p. 461.

92. Deze huwelijksakte werd opgenomen in de sub * geciteerde editie.

door de aanduiding in haar geboorteakte van haar ouders als „dominus” en „domicella”, wat op een zeker aanzien schijnt te wijzen, en in haar huwelijksakte met Willems van een voorgelegd stuk met de „ayeux et ayeules de l'épouse”. Willems zelf tekende in een exemplaar van zijn *Bibliotheca Willemsiana*, bij Peeter Heyns, *Spiegel der werelt*, 1577⁹³ een opmerking over haar afkomst op, wat de latere biografen heeft doen besluiten, dat ze nog verwant was met Rubens en Ortelius⁹⁴. Mevrouw Willems was bepaald gefortuneerd te noemen: haar vader was tabakfabrikant en eigenaar van het huis De Kreft aan het Waaigat bij de kathedraal. Haar eerste echtgenoot was vermoedelijk als bediende bij haar vader in dienst, want we vinden hem in zijn huwelijksakte op dit adres ingeschreven. Nam hij eventueel later de zaak van zijn eigen vader over? In zijn overlijdensakte staat hij in elk geval opgetekend als „marchand épicier”.

Mevrouw Willems was een sterke vrouw, met grote invloed, die door haar relaties, familie, erfenissen⁹⁵ en fortuin Willems in contact bracht met hogere maatschappelijke kringen en af en toe noopte zijn openbare principiële en karaktervaste optreden in het gezellige verkeer te matigen. Het was een zeer gelukkig huwelijk overigens, dat Willems een rijke kinderzegen bracht, en de mogelijkheid tot afzondering en rust om naar believen zijn historisch-literaire studiën voort te zetten. Eerst diende hij echter op de hoogte te raken van de ingewikkelde registratie-procedures, en had hij, naar het getuigenis van de jonge Bergmann, voor niets anders meer oog⁹⁶.

93. Cf. het exemplaar uit de *Bibliotheca Willemsiana*, nr. 3517, thans K.B. Brussel II, 25993. Daarin vindt men op het 3e schutblad, recto, in een 16e-eeuwse hand de naam van: Bartholomeus Broeckx, en daaronder in het schrift van Willems

	Jacob Heyns vader van	Peeter X Heyns	X woonde in de Augustijnstraat te Antwerpen
Martyntje Heyns			
trouwt met			
meester Jan Borrekens		Zacharius Heyns	

94. Cf. De Saint-Genois, p. 11; Visschers, p. 11.

95. Over een erfenis van fl. 25.000 (samen met andere familieleden te delen) spreekt een brief van Willems aan J. de Vries van 4.9.1823: deze som kwam van „oom Van Aerden”. Ook in de briefwisseling door Willems na 1831 met officiële instanties gevoerd, blijkt dat hij van een familielid Gobbaerts omtrent 1830 een belangrijke som had geërfd, waarvoor hij tot ca. 1835 niet bij machte was de verschuldigde successierechten te betalen.

96. Cf. *Gedenkschriften*, 1895, p. 160.

Op aandringen van Staatsraad J. M. Kemper⁹⁷ deed hij toen mee aan de grote spellingsprijsvraag van het Brusselsche genootschap Concordia, en vergeleek nauwkeurig de Noord- en Zuidnederlandse systemen⁹⁸ om tot besluit met een eigen, verzoenend stelsel voor de dag te komen. Terecht zag hij in dat het Vlaamse volk nog niet rijp was om klakkeloos de Noordnederlandse cultuurtaal over te nemen en ze in haar oude vormen nog menig bruikbaar woord bezat: de zelfstandige Zuidniederlander in Willems werd wakker.

Dat er overigens een verschil tussen Hollandse deftigheid en Brabantse vrolijkheid was, had hij reeds aldoor beweerd, en dat de twee samen eerst de ware Nederlander vormden, probeerde hij herhaaldelijk in zijn brieven aan te tonen⁹⁹. Er viel trouwens nog steeds rekening te houden met de specifiek-Vlaams-katholieke reserves. Dit was hem door zijn heftige uiteenzettingen met priester Buelens maar al te goed duidelijk geworden. Grosso modo te rangschikken onder de strikt-Vlaamse taalminnaars als de handig-commerciële, zijn huik naar de wind hangende Behaegel en de aanvankelijk pro-Nederlandse, maar later beslist Vlaams-conservatieve Defoere, vertegenwoordigde Buelens de voorzichtig wantrouwende ultramontaanse richting in de geestelijkheid, beheerst door een stevige contrareformatorische mentaliteit, en bevreesd voor het ketterse, protestantse Noorden, zijn geschriften en zijn invloed. Als geboren polemist zou hij later even onversaagd ten strijde trekken tegen het „Haereticum jugum”, waaronder het Zuiden naar zijn mening sedert 1815 zuchtte, wat hem trouwens een jaar vestingstraf zou opleveren, en werd hij later de leidende pen van het katholieke oppositionele blad *Den Antwerpenaer*, waarvan de vorm van het lidwoord alleen reeds een program was!

Ondertussen bepaalde hij zich ertoe Willems uit te krijten voor een vrijdenker en een liberaal, omdat hij in zijn *Verhandeling* had durven poneren dat de Nederlandse opstand van de zestiende eeuw gerechtvaardigd was geweest en hij de overdreven kerkelijke censuur van de voorbije eeuwen had veroordeeld.

Willems, van huize uit gelovig katholiek¹⁰⁰, maar door eigen

97. Joan Melchior Kemper, geboren te Amsterdam op 26.4.1776, en overleden te Leiden op 20.7.1824, was de bekende Leidse hoogleraar, hervormer van het Nederlandse recht en sedert 1817 staatsraad en raadgever van Willem I. Gehuwd met een zuster van J. de Vries uit Amsterdam, droeg hij veel bij tot Willems' benoeming tot ontvanger. Samen met Van Maanen was hij een konsekwent verdediger van 's Konings taalpolitiek.

98. *Over de Hollandsche en Vlaemsche schryfwyzen van het Nederduitsch*, door J. F. Willems, corresponderend lid van het Koninglyk Nederlandsche Instituut, enz., Antwerpen, 1824 – eveneens opgenomen in de *Verhandeling*, deel II, p. 276-383.

99. Dit blijkt vn. uit de briefwisseling met J. de Vries.

100. Cf. *a. art.* in noot 60, p. 8.

inzicht en zijn opvoeding bij de Bergmanns breeddenkend geworden, moest met deze eng-katholieke leer wel in botsing komen. Toch had hij reeds in zijn *Verhandeling* aangegeven hoe hij in feite meer voor de Erasmiaanse leer van verdraagzaamheid en voorzichtige hervormingen binnen de Kerk zelf voelde dan voor het tweedracht zaaiende optreden van een Luther of Calvijn. Vooral Luther was hem hierbij een doorn in het oog!¹⁰¹ Toch hield hij in zijn brieven aan Buelens zijn mening over Alva en de opstand staande¹⁰² en volhardde ook in zijn opvatting dat de starre houding van de Kerk in de daaropvolgende eeuwen ons geestelijk verval als natie en de teloorgang van onze taal hadden helpen bespoedigen. De manier waarop hij daarbij Buelens tot tweemaal toe te woord stond¹⁰³ was literair en levensbeschouwelijk superieur, terwijl hij daarenboven blijk gaf van zijn vlotte stijl en gevatte humor.

Vanaf dat ogenblik werd hij de onbetwistbare spil van het aarzelende Vlaamse literaire en taalkundige leven, én de verbindingschakel met het Noorden. Reeds in 1819 was hij lid van de Maatschappij van Leiden en de Hollandsche Maatschappij van Fraaye Kunsten en Wetenschappen geworden. In 1820 werd hij, vermoedelijk op voorstel van J. de Vries, correspondent van de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut te Amsterdam en van het genootschap Verscheidenheid en Overeenstemming te Rotterdam. Op zijn grote reis naar Nederland van juni 1819, een reis waarvan we het belang niet licht zullen overschatten – niet alleen voor het verwerven van deze lidmaatschappen, maar ook voor zijn sollicitatie naar een betrekking in staatsdienst – had hij Tollens, Immerzeel en Van Ressem te Rotterdam, Bilderdijk, Kemper, Van der Palm en Siegenbeek te Leiden, Wiselius, De Vries, Loots, Van Lennep, Van Hall en Westerman te Amsterdam en Van Maanen te 's-Gravenhage ontmoet¹⁰⁴ en daarbij met kwistige hand erelidmaatschappen van het Antwerpse Genootschap Tot Nut der Jeugd uitgedeeld, en hun zeer geapprecieerde medewerking voor zijn almanakjes verworven.

In het jaar 1824 tenslotte, de limiet die ik mij bij deze lezing had gesteld en die niet zo maar toevallig werd gekozen, voltooidde hij zijn *Verhandeling over de Nederduytsche Tael- en Letterkunde, opzigtelyk de Zuydelyke Provintien der Nederlanden*, ontwierp hij zijn eigen spelsysteem, zoals dit in datzelfde jaar werd vastgelegd

101. Cf. *Verhandeling*, I, p. 212 en vlg.

102. Vn. in zijn *Antwoórda*, cf. noot 60.

103. De eerste reactie van Willems werd opgenomen in Buelens' *Brief-Wisseling*, cf. noot 59.

104. Dit blijkt uit de briefwisseling met diversen, van april tot juli 1819.

in zijn *Hollandsche en Vlaemsche schryfwyzen van het Nederduitsch* en waaraan hij zich in zijn verdere leven zou houden, sloot hij a.h.w. zijn literair-scheppende periode af en hield hij op met zijn directe bemoeienissen met de gang van zaken in het Antwerpse, Koninklijk geworden, Genootschap Tot Nut der Jeugd. Hij trok zich hoe langer hoe meer terug uit het bewogen Antwerpse openbare leven. Het jaar 1824 sloot ook de tijd van onbekommerd huiselijk geluk af: voortaan zou de plaag der kindersterfte zijn intrede in zijn huiskring doen. Na die tijd kwam meteen ook een einde aan zijn kritiekloze en onvoorwaardelijke verdediging van de taal- en de algemene politiek van Koning en regering: over zijn relaties met het Noorden vielen al eens schaduwen, terwijl hij zich steeds meer bewust werd van zijn eigenwaarde als Zuid-Nederlander, duidelijk verschillend van zijn Noordelijke vrienden. Na die tijd zou hij voortaan meer kritisch dan creatief, meer historisch dan literair en meer erudiet dan polemisch gaan werken.

BIJLAGE I
(zie voetr. 19)

HEKEL-DICHT
OP DEN MAIRE EN MUNICIPALITEYT VAN
BOUCHOUT.

Myn Zangnimf ! moet gy thans een' hekelschimptoon voeren ?
en met een' beévend' hand de gramme Véder roeren ?
Gy, die nog noeyt besmet, veélliever, t'allen tyd,
Uw waerdste Dichttafreel de zuyvre deugden wyd !
Maer d'onderdrukte Deugd gebied U thans te Spreéken,
om, door Uw pen, den Smaed U aengedaen, te vreeken.
het wangedrag des Mairs, en van Zyn Schelmenstoet,
Zy t' voórwerp dat U thans de Stem verheffen doet !.....

Nog nauwlyks had den Beêr¹ het dorpsbestier verlaten,
En aen het Bouchouts volk een vryën aêm gelaeten ;
Nauws Smaekte men t' genoegt' der onwaerdéerbaer' rust,
of nog een erger dier heeft dezen vréde ontrust.²
verheugt, verhoópte t'volk zyn Vryheyd weér t'erlangen ;
wyl t' met geen vreeze voór den beêr meer was bevangen :
maer wyl t' die vreugden smaekte, en haer bekoórlykheyd,
Zie ! t' ampt van Mair' word aen een' Ezel toegeleyd ! –
Die, met eens vriends gelaet, met fraey te konnen spreéken,
En met het hart des volks doór vleytael te ontsteéken,
Tot deézen trap geraekt, maer in zyn ziel bevekt,
Doór die geveynstheên all' zyn gruwelen bedekt.

Dit is hy die nu t'recht van Bouchout wilt vertreéden,
En allen burger paeyt met vly-en-logenreden ; –
beloóvende verdrukt en hoópe geéft, zoo hels
geholpen doór een deel Schyndeugdzaam' dorpsconseils....
ofschoon Van Colen wilt hun wandaên tegenspreéken ;
den wrok te keer wilt gaen dier helgewyde Streéken,
zy blyven echter aen hun Schelmery gekleéft,
op dat (waer t' mogelyk) den burger voór hen Sneéft !...
ja eenen dien nam deel in Bouchouts heylbelangen,
en zag zig tot zyn loon in weynig tyd gevangen !³
Dog Schoon de Deugd of t' regt bywyl in kerkers zugt,⁴
of voór de dwinglandy dier heylverzakren vlugt,

1. Toenaem die aen den voórléden Maire wierd gegeven.
2. Dit Ziet op den tegenwoórdigen Maire.
3. Dit ziet op het gevangennémen van myn Vader, t'welk oorzaak heeft gegeven tot het maken van dit dichtstukje.
4. Zugten. [aantekening in potlood van vreemde hand]

zal echter eens voor hen dien helschen mist verdwynen,
en met nog meerder gloór hun deugdenluyster Schynen.

Maer zeg my, Meyer ! Wat bewoog U tot dien Stap,
van zelfs te Smeeken om het Bouchouts Meyerschap ?
Welk was 'er d'oorzaak van ? – was 't om met eer te pralen ?
of om een weynig geld uyt dit bewind te haelen ? –
om dat U de fortuyn den rug had toegekeert,
daer g'eerst wierd door haer gunst tot drymaeltot, verëert ; –
en Z'u uyt t' nedrig Slyk ten top van eer verhefte ?....
gy die noeyt ampt aenveêrde, om dat uw bryn besefte
dat gansch het fransch gebied tegen den godsdienst Streéd,
44 : en d'heylge kruysbruyd doór Zyn amptbedienaers leéd.....?

BIJLAGE II
(zie voetn. 19)

DEN SCHELDSTROOM.

Eersten. Zang

Den grooten Vondel heeft, op Zyn vergode Snaeren,
weleer, ter eere van zyns Rhynstrooms blanke baeren,
en Rhyngedboortestad, een onnavolgbaer Lied 2
den Amstel toegegalmt ; – Antonides het riet
ten stroomlof van het Y op zyne wyz' gehandeld.
Nu ook, op t' spoór dier Twee, ô zanggodin ! gewandeld !
Schets in een Neêrduytsch Dicht het vaderlandsche wed,
verhef den Scheldstroom op uw' heldendicht-trompet ;
ja, zing den groene gloór dier schaduwryke boorden ;
den overstrydbren belg en zyn gelukkige oorden : –
Dit heylig voorwerp is uwe eerste proefstuk waerd.
Uw cyther zy, voor t' eerst, voór t' vaderland gesnaert.

het wereldheerschend Room' roem' vry zyn witten Tyber ;
de wreévlé Spanjaert boge op zynen Taeg en Yber ;
Brittanjen op de Theems en Frankryk op de Sein' ;
het wyd Germanjen op den Donau en den Rhyn : –
den Lof der Schelde zy, Myn Zangster ! ons verlangen,
en t' heerlyk onderwerp van onze stroomgezangen !
hefäen, terwyl ge u met het groene Scheldlies kroont.

En gy, die t' Spiegelnat van mynen stroom bewoont,
gy, waternimfjes ! gy, o blanke Scheld-najaden ! 3
duld dat uw zuster zig in uwen vloed verzaden,
en d'eerste dichterlust uyt uwe baeren drinkt !
Schaf haer uyt uwe kil een immerduerend' inkt !
geéf kragt, geéf vuer en zwier aen haer gewaegde toonen !
dan zal een wenschlyk eynd' haer tédre klanken kroonen ;
dan zal zy, kragtig doór uw' invloed bygestaen,
uw Lof, den lof der Schelde op haere Cyther slaên.

Ook gy, den gryzen God der Scheldewaterbaeren !
gedoog datze uw kruyn omvlecht met Lauwerblaëren !
voór t' scherpiende argus-oog der waereld, in uw tael,
de Waterheerlykheyd uws kristalynstrooms, mael' !
kan u uw eygen lof (eene eédle taek !) behaegen,
Dan zal zy moedig zig in t' glibbrig dichtpad waegen,
wyl ze u deés lettervrugt, haer' jongen arbeyd wyd'
en t' vaderlandsch tafreel voór uwe voeten lyd.

Welaen, gy knikt my toe. ik mag uw gunst erlangen.
Welaen ! ik mag..... maer met wat verwen aengevangen ?

hoe d'oude Stroomroem en de dart'lend' heénespoed,
 in dicht doen hooren van uw' weergaloozen vloed ?
 hoe eyndlyk, U ten prys den strydbren belg gezongen ?
 neén..... liever eerst den schoot der oudheyd doórgedrongen,
 en, eer deez' schoonen oórd door volken wierd bebouwd
 U in de woestheyd van barbaerscher Eeuw beschouwt. 4
 Eerst zie 'k de Schyt aen uw' toen aeklige oevers woonen. 4
 na hem de Celten, zyn gedugte heldenzoónen, 5
 hunn' woonsteén houden op uw overvrugtbaere aerd'.
 (een wydvermaerde volk van oórlogzuchtige aert,
 dat, wen de winter U met vorst en ys benarden,
 t' is ongelooflyk !) om zyn zoónen uytteharder,
 Die nauwsgeboóren plonste in uw bevroóren nat. — 6
 een volk t' geen, zegt men, ja het gantsche Euroop bezat, 7
 en in de gruwelheyd van oórelogend woelen,
 de waerelddeelen zyn onwrikbren moed deéd voelen.
 k' zie, in die dagen, vorst Laertes grooten zoón,
 de slimme Ulysses, van de vaderlyken troon
 en t' vlugtende Itaka zoo vreedelyk versteéken,
 gaen dwaelen, met zyn vloót, om uwe noórdzeestreéken, 8
 en op uw schoonen boord, herberregzaeme Scheld !
 de rust gaen zoeken die hem allerweége ontsnel. —
 een korte Rust ! want hy verliet welhaest deéz' gronden,
 dog laet de teekens van die heuchelyke stonden,
 op uwen boém gedrukt tot eeuwiglyken roem...
 Onnoodig dat ik hier die merrekteekens noem ;
 onnoodig dat ik voorts een' reéks van oórlogsdaeden,
 waermé de kelten zig met glorie overlaeden,
 verhaele ; — of dat ik zing hoeze in nog later tyd,
 van Brennus aengevoerd, met heldendapperheyd
 doór d'Alpen heéngerukt, de stoffende Romeynen
 versloegen en braveérde in de bebloede plynen 9
 van Allie ; of wel hoe zy, Roomen ingedruyscht,
 het straf vermogen van de Nederlandsche vuyst,
 de trotsche neéven van god Numa deéden merken —
 in t' duysterst' middennacht d'onrambre metzelwerken
 van t' hooge Capitoól, dat hen alleen weérstond, 10
 beklommen ? — zal ik al het geén men voorts bestond,
 verhaelen ? — of wéer naer uw groene boorden keeren,
 en hooren hoe den bard, god Tuiskon ter eeren, 11
 in t' neédrig hutje, door uw groene Lies bedekt,
 verwondrende aendagt van de luystrende ooren wekt ; — 12
 en uyt gelokt op uw vervoerende geklater,
 de Lofzang zingt van uw zagtmurmulende water ? ...
 of wilt men dat ik zing van d'aziaetsche tocht ? —
 wat tempelplondring m'in Appollos Delphis wrogt ? 13
 of hoe men Azie doór kryg te nederstelde,
 en roemryk weérkeert na uwe oevers, strydbre Schelde ? ...

Neén, k' vraek die dwaelweg in des oudheys duysterheên,
 en richt na t' glorielicht van laetere eeuw, myn schreên.
 Daer zie 'k in Schaduw van uw eeuw'ge lauwertelgen,
 den heldenryken stoet der vryheydvolle belgen. 14
 de duerbare Grootheyd en d'erfönäfhanglykheyd
 van U en t' vaderland, verweëren in den stryd.
 Daer zie 'k die dapperen, met zaemveréende kragten,
 het heyr van Cæsar/ : t' puyk der strydbaerste oorlogsmagten/
 in t' veld verslaegen, en de ziddrende Romyn,
 het bloedig offer van t' bestaen zyns veldheers zyn.
 daer zie ik, op uw fel bemorste waterstranden,
 de legertenten van dien grooten Roomer, branden. 15
 Den belg verslaet hem by die flikkerende gloed,
 en gy, gy walgt vast van het itajaensche bloed,
 dat, als met beêken, in uw stroomnat neêr komt gonssen :
 terwyl g' een vloeybaer graf zyt, voór die nederplonssen
 in uwe ontroerde kil, doór d'oorlogsdolk gekerft ;
 waer ook somtyds den belg voor uwe vryheyd sterft.
 Lang duerd' het wrokken, nu gestild, dan erbegonnen ;
 nu d'een dan d'ander of verwinnaer of verwonnen ;
 nu is uw eygen zoom een schriklyk moordtoneel ;
 dan krygt een ander oort die oorlogspet ten deel,
 en kan getuygen van den moed der belgen strekken –
 zoo niet d'olyf dit met vergetenheyd kwam dekken.
 Want schoon den belg den kryg eens om uw vryheyd mint,
 hy is – dit maekt hem groot – meer tot den Vré gezind.

Gelyk wanneer Auroór de purper oosterkimmen
 in vroegen ugtend doet van haer safraenlicht glimmen,
 haer maegdelyk gezigt op t' neévlige aerdryk houd
 en paereltraenen uyt haer gouden waegen dauwt ; –
 of als de morgenzon de dikke en duystre dampen
 der waereld wegveégt en verdryft der sterren lampen ; –
 met vriendelyk gelaet op uwe streêken mikt,
 en met haer nuchtren glans in uwe golven blykt : –
 zoo – éveneens, in uw door kryg verwoeste dalen
 verspreyt de vredezon haer langgemiste straelen ;
 zoo, – éveneens, op uw bebloede nedergrond,¹
 druypt thans den heyldauw van een' eeuwig vréverbond.
 Ik hoor uwe oevers van vermengde stemmen schatren ;
 k' zie belg en Roomer, by het juychen uwer watren,
 malkâer omhelzen in die vrédezoneschyn,
 en voortaan vrienden en opregte broeders zyn.
 Nu gaet uw éedlen drom van onverwinbre schaeren,
 zyn heldenmannenmoed met dien van Rome paeren.
 den grooten Cæsar zelfs der belgen kloekheyd pryst,
 en hen eene eer die hy noeyt volk beweés, bewyst.

1.een Licentia poëtica van *Nederland*.

Dan zie 'k hunn' dapperheyd, by dat verdiende pryzen,
 in s' waerelds aenzien, nog tot grooter daeden ryzen.
 ja Rome erkend in hun zyn beste ruytery. —
 want wie ook zette Rome een grootscher luyster by,
 dan uwen heldenstoet in de pharsaelsche dalen 16
 waer neerlands vuyt alleen de zegeprael kon haelen — ?
 Zoo dat Pompejus, sints dien grooten oorlogsdag,
 de teugels misschen moest van t' opperste gezag ?

Wat niet al eeuw en volk t' geén voor uw magt moest buygen
 kan, Lieve Schelde ! van uw' heldenzoónen tuygen !
 Wat niet al luyster, in een laeter tydsgewrigt,
 treft, in d'histoireblaën t' verwonderend' gezig !
 zie daer uw belgen naer des heylands grafstad streëven, 17
 met christenheerlykheyd en ouden roem omgeëven !
 Bouillon geleyd hen en zy planten, op zyn stem, 18
 uw Scheldstandaerden op het hoog Jerusalem...

En waerom langer in aloude heldendaden,
 den lof des belgs gezogt en uwe Lauwerbladen ?
 heeft niet dat zelve volk t' geen ge aen uw zoomen ziet,
 doen zien dat noeyt de zugt tot vryheyd ons verliet ?
 heeft niet dien zelven belg, die, in voorlede dagen,
 den Roomschen Cæsar en de turken kon verslagen,
 nu, haest een vierde van een' eeuw geleën, getoond, 19
 dat nog dien eygen' moed in zynen boezem woont ?
 Toen duytschen overmoed ons vaderland verdrukke,
 gy onder t' yzren juk der dwingelanden bukte ;
 toen Joseph meynde zyn zoo duergestaefden eed
 ontwast te zyn, en u bedrygde fel en wreed,
 ja doór gewaende magt zyn snoode gruwelwetten
 ons voórschreëf, om u, om de vryheyd te verpletten ; —
 was t' niet dienzelven belg, voór eeuwen heén ontmoet,
 die U die vryheyd gaf ten koste van zyn bloed... ?

Ó Ja ... d'onsterflykheyd, zal, met haere eerlouwrieren,
 u hoofd en d'hoofden van uw zoónen *blyven* cieren !
 de nieuwe krygstrofeën, voór vrangkryks adelaer
 behaeld, ontwongen van den vyand, doór uw schaar,
 gaen u met onverwelkbre en grootschen luyster dekken.
 Een' Luyster die nog eeuw nog nyd en kan bevlecken ;
 een' Luyster die doet zien, dat, doór zoo menig daed,
 U heldenvolk, nu nog, in volle grootheyd staet.
 Ga voort, grootmoedig volk ! toon dat nog in uwe ad'ren,
 het eygen bloed rolt van uwe overdappre vadren !
 Maek U den eédlen naem van belg, van strydbaer, waerd,
 en, stryd voór vrangkryk, ter bevrédiging der aerd' !
 Zoo zal de vréolyf uw' medewerking kroonen ;
 zoo zal geluk en vrede uw vrugtbaer oort bewoonen ;

Zoo koome' er zelfs een stond waeröp, Myn dierbre Scheld !
 hy die ons thans beheerscht, den keyzerlyken held,
 als Cæsar zeggen zal van uw heldhafte telgen :
 „De dapperste van al myn gaulen zyn de Belgen !”

20

1810.

Eynde van den eersten zang.

*Aenmerkingen
 op den eersten zang*

1. *den grooten Vondel heeft enz.*

Zie Vondels *Rynstroom* en Antonides *Ystroom*.

2. *Rbyegeboortestad*

Keulen zag in zyne mueren de twee grootste mannen die Nederland oeyt in dicht- en schilderkunde voortsbragt, gebooren worden.

Vondel aldaer gebooren 17^{9^{ber}}. 1587

Zie *Lieve van ollefens Leven van Vondel* f° 12. &
 Rubbens den 29 juny 1577.

Zie *histoire de la vie de Rubbens* par J.F.M. Michel f° 15.

3. *o blanke stroomnajaden !*

duld dat uw zuster enz.

Najaden, dogters van Jupiter, & hadden het opzigt over stroomen en bronnen. Bokalius wilt dat zy hunnen naem van de grieksche woorden (ὕδρα) t' geen *water* (en *ῥαίειν*) t' geen *vloeyen* of *stroomen* beteekend, ontleenen. Ook zegt met meer andere Poot (in zyn groot natuur en zedekundig woordenboek of Beeldenspraek in f° Deel 3 f° 677) dat alle nimfen, van wat soort ook, *zusters* van elkanderen zyn.

Zie verders Virgilius *georg*, lid IV van de vlietnimf *Cirene* spreekende, na vader Vondels vertaling : —

Ze aanbad den oceaen, der dingen bron en vader.

*haar zusters nymf by nymf, voorgdassen over al
 het land en bosch en stroom elk honderd in getal ...*

dus dat myne benaming van *zuster* gewettigd is.

4. *Eerst zie 'k den Scyt aen uw toen aklige oevers woonen*

De Scyten zyn de oudste volken die Europa bezeten hebben ; haren naemsoorspronk komt van het schieten waerin zy alle volken overtroffen zegt *herodotus lib. 4* en *Plinius lib. 7 cap. 56*. Waren groote Dronkaerts ; dusdanig dat, wanneer de grieken te veel gedronken hadde, zeyden : — *wy hebben op zyn Scytisch gedronken (herod. lib VI. cap. 84.)*

5. *Na hem de Celten, zyn gedugte heldenzoónen*

De Scyten onze landstreéken zeer koud bevindende noemden die de *Keltige landen* (volgens het hoogduytsch woord *kalt* en het engelsche *Cold*) waerüyit sproot dat hunne nakomelingen *kelten* of *Celten* geheeten wierden. Zeker is het, en het is uyt alle schryvers der oud-

heyd afteleyden dat onder de naemen van Kelten wierden begreëpen : de Tenoters, de Usipetes, de Boii, de Cimbers, de teutones, de Belgæ en de Batavi : – Zie over dit volk eene menigte van Schryvers, maer benevens *Herodotus, Polibius, Cæsar, Mela, Claudiaen & Strabo.* voornaementlyk *Schriekii originum rerumque Celticarum & belgicarum lib I N° 17* enz. alsook den geestigen Lud. Smits in zyn *Schatkamer der nederlandsche oudheyd* bladz 171.

6. *Die nauwsgeboören plonste in uw bevroren nat.*

*Excipit hic natos glacies, et Matris ab olvo,
Artus infantum mollis nix cimbrica durat.*

(*Sid. appollinaris in panegy. antem*)

T' geen aldus is vertaeld geworden :

*T'bevroren nat ontfangt de kindren van den buyk
der Cimbers, en hun lyf – hunn' teere en zwakke leden,
Die worden uytgehard doór ys- en sneeuwsgebruik.*

Deeze kinderuytharding wierd ook by andere volken gepleégt als onder andere blykt by Virgiel *Enaidos lib. IX vers 603* :

*Durum a stirpe genus, natos ad flumina primam [lees : primum]
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis*

Door Vondel vertaeld :

..... *Wy zyn op t' wapenspoór
uit eenen harden stam gesproten, voortsgekomen.
Wy brengen t' jonge kind heel vroeg aan koude stroomen
en leeren t' harden in den regen, koude en wind.*

7. *Een volk, t' geén, zegt men, ja het gantsch Euroop bezat*

Dat geheel Europa *Celtica* geweest en geheeten heeft blykt by *Ptolomæ 2 quadripartiti E^a. & Schriekii orig. rerumq. Celticar. & belgic. lib. I n° 49.* waer deezen laesten schryvers alle de Landen by de oude schryvers voór Celtische bekend, aenhaeld. Zie verders aenteek. 5.

8. *De slimme Ulysses*

gaen dwaelen met zyn vloót om uwe noordzeestréeken.

Alhoewel het hoogst onwaerschynelyk is dat Ulysses oeyt in deéze Landen geweest zy, en zulks hier moet aengezien worden voór iets dichterlyks, niettegenstaende verzekeren het ons *Tacitus de moribus germanorum, Strabo lib 3. Solinus Cap 25. Mela Schriek* en andere die zelfs, daerby, zeggen : dat hy 'er eene stad (sommige zeggen *asburg* ander ook *Ulyssingen*, vlissingen.) gestigt en altaeren ter eere zyns vaders Laertes opgerigt heeft – lees gemelde *Schriek lib I N° 63. f° 24 & 25.*

9. *De stoffende Romynen
versloegen en braveérde in de bebloede plynen
van Allie ;*

Brennus aen het hoofd der Celten zegepraelde over de Romynen by den stroom Allia (jaer 364. der stifting van Roomen) deeze laeste wierden 'er geheelyk verslagen ; veele hunner verdrongen in den tyber, weynige ontkwaemen het door de vlugt en onze brave

Celten drongen doór tot voór Roomen zie *Schriek lib II N° 21. Plutarchus & a.*

T' was uyt oorzaak van deézen veldslag dat virgiel lib 7. allia den ongelukkigen stroom, noemde.

10. t'hooge Capitoól dat hen alleen weérstond beklommen...

Den derden dag naer den Slag van allie rukten onze Celten of gaulen door de poorte *Colline* in Roomen; verspreyde 'er hun allerwege en staken de stad langs alle zyden in brand. het Capitoól alleen, weérstond hun nog; zy bestormden het zonder vrugt. Ten laesten des nachts het zelve beklommen hebbende, terwyl de wagten sliepen, verrieden de ganzen doór hun geschreeuw deeze stoute onderneeming (*bovengedagte schryvers*)

11. En hooren hoe den bard god Tuiskon ter eere.

De Barden waeren de poeëten en geschiednisbewaerders der Celten die zy hen, in vaerzen, voórzongen. — Deeze gezangen hieten *bardium* volgens *Tacitus de moribus germanorum*

Schriek orig. rerumq. Celtic. & belgic. lib 4 N° 28 f°. 103. zegt dat den naem der barden van de lange baerden die zy droegen, voortskomt

Zie mede *Strabo. lib. 4. Tacitus de morib. Germ. & Lucanus Pharsaliae lib I vers. 447* die zegt:

*Vos quoque qui fortes animas belloque, peremptas
Laudibus in longum vates de[lees: di]mittitis ævum,
plurima securi fudistis carmina Bardi ...*

hetwelk ontrent hier opüyt komt:

*Gy braven! die zoo vroom in krygsörkaenen sneéfde,
krygt schoon de vreedde dood uw Lichaem mael tot stof
door duytschen bardenzang een eeuwig' heldenlof.*

Dog wie kent de zangen van Ossian den bard der 3e eeuw niet, door Macpherson, uyt het oude gallische, in het engelsch, der geleerde waereld bekend gemaekt; doór *Van der Kasteelen* in het neérduytsch en *Baour & Ormian* in het fransch vertaald?

..... god Tuiskon ter eere.

God Tuiskon was de vader der Duytschen geévende zynen naem aen den (*Tuesday*) Dynsdag en word onder de zeven afbeeldingen van de goden der weék, gesteld — *verstege by van Royen bl. 137.* en *D. Smits Schatkamer der Nederl. oudh. blz 107.*

Tuiskon is de Zon Mannus zynen zoon de maen zegt *Schriek Lib I. N° 28 & 29* zyn gevoelen bevestigende met Cesars zeggen: dat de Duytschen of Celten geene andere godheden kenden als zon, maen & vuer.

12. in t' nedrig hutje door uw groene lies bedekt

De huyzen der Kelten waeren van gebonden houten; de daken rond, als schildpadden en bedekt met waterlies en biezen *Schriek, lib 4 N° 15.*

13. Wat tempelplondring m' in appollos Delphis wrogt.

Na dat Brennus & Belgus die van Macedonien geslagen hadden,

togen zy met hunne legers na Delphis, wiens Tempel, volgens Strabo. lib. 4. doór hun geplunderd wierd. naer veele zegepralen behield te hebben, stelden zy asie onder Tribuyt. — *Strabo, Pausanias, Polybius, Plutarchus* en andere.

14. *Den heldenryken stoet der vryheydvolle Belgen*

De Belgen komen voorts uyt de Scyten, Celten, duytschen, Cimbers, en gaulen en hebben deezen naem (*strydbaere*) het eerst van Cæsar bekomen. Zie *Cæsar, de bello gallico. histoire de la Belgique par Des Roches, verhandeling over de belgen voor Verhoeven* enz

h: van *heurm* in zyne *histoire der meyery van s' hertogenbosch I deel blz. 26.* wilt dat deézen naem van belgen voortsproót uyt de wreedheden en twisten die zy pleegden, zig bevestigende op de woorden *zig belgen* dat is zig vertoórnen.

„maer wat nu de vertellinkjes van de oude stad belgis en van haere koningjes, aengaet, die laet ik aen den schryver Marcus van Vaernewyk; als te zot en te buitensporig om geloof te verdienen”.
D Smits schatkamer fº. 26.

15. *De legertenten van dien grooten Roomer (Cæsar) branden.*

De Romynen, onder het beleyd van Cæsar, toógen na Nerviën, thans Braband, en sloegen er hunne tenten neder, ter verwintering. De Nerven stonden óp, wierpen potaerdeklooten en gloeyende pylen in hunne tenten, die op de wyze der gaulen met stroo gedekt waeren, en stonden oogenblikkelyk, dewyl het sterk waeyde, in ligterlayen brand — zie hierover wydloopig Schriek lib 5 nº 32 enz jaer 699 der stigting van Roomen.

16. *Want wie ook zette Roome een grootscher luyster by dan uwen heldenstoet in de Pharsaelsche dalen.*

Cæsar van den veldtogt en zegeprael van Pharsalie te Rome weerkomende, bekende, dat dat niet de Legioenen maer wel de Cohorten en Ruytery, de zege behield hadden; en deeze Cohorten, deeze Ruyters, *bestonden uyt germanen, belgen &c.* Zie *Cæsar de bello Civil, lib. 3 florus lib. 4. Cap. 2. Schriek lib. 6 nº 66 fº. 209.*

17. *Zie daer uw belgen na des heylands grafstad streéven*

Deeze Kruysvaert geschiedde op het laeste der 11de. eeuw, zie *histoire des Croisades, de kerklyke historiën* enz.

18. *Bouillon geleyd hen ...*

Godefroy van Bouillon onzen vaderlander — zie *het verlost jerusalem van Torq. Tasso.*

19. *Nu haest een vierde van een eeuw geleên ...*

Dit ziet op ons zoogenaemd Patriotismus.

20. *De dapperste van al myn' gaulen zyn de belgen*

Zie Cesars gedenkschriften door *Abraham Bogaert* enz *Gallos ... horum omnium fortissimi sunt belgæ ... Cesar Comment. lib 1 — 1.*

BIJLAGE III
(zie voetrn. 20)

DE TOONEEL-LIEFHEBBERS

Blyspel in een bedryf
door

J : F WILLEMS

Lid van t' Antwerpsch tael- en dichtlievend Genoótschap
tot kenspreuk voerende *Tot Nut der Jeugd.*
doór het Zelve vertoond ter gelegenheid der Tooneelinhuldiging
op deszelfs nieuw Lokaal den Mey 1818.

PERSOONEN.

Den Heer van t' dorp.
M^r. Schouwspel Tooneelspelschryver, zynen vriend.
Den Ballieuw van t' dorp,
Meester Jan Barbier,
Vroóman kasteleyn van den heer,
Gommer eenen Smid,
Baes Cornelis eenen herbergier,
Den rondgast van het dorp.

Het Stuk speelt op een dorp tusschen Antwerpen en
Lier, voór de deur van de herberg *het hoefzyzer* bewoond
by *Baes Cornelis*

EERSTE TOONEEL

Den heer. Mr Schouwspel
Zy komen beyde in het dorp aen.

den heer.

Ik ben vermoeyd Mr Schouwspel. Twee ueren gaens voór imand die
gewoon is te reyden dueren droevig lang en doen de beenen zwaer worden
als lood. 'T is waer, Poeéten en Drama-Schryvers zoo als gy rekenen dat
voór een kleyntje, want een dozyn mylen is immers in uwe Tooneelstukken
nog een eenheid van plaets. bh !

*(hy zet zig op een bank en droogt
zyn zweet af.)*

Schouwspel

Een recht verheven geest bepaeld zich aen geen' afstand !

Den heer.

Gy hebt willen te voet gaen niettegenstaende dat ik u met myn Rytuig op
min dan een uer had kunnen hier brengen.

Schouwspel

De dichters ryden niet. Het heerlyk verhoog 't geen dit jaergety voór onze ooggen oplevert, de heldere opene lugt, de Wellustademende koeltjes, de geurige akkerlanden, de bloemige kleurenryke weyden, de kabbelende beekjes

Den heer

Ik heb onderweg uw koeltjes en beekjes en geurtjes wel honderdduysendmalen verwenscht. Gy zyt eenen onverdraegzaemen wandelaer, gy. Alle ooggenblikken houd ge stil ; nu om eenen boom met open ermen te staen bewonderen, dan om den eenen of den anderen vogel te hooren zingen, hier om tegen een kleyn bloemken te staen lachen dat nog nauwlyks het gras uytpiept, ginds om ergens de reukjes optesnoffen als of ge eenen jagthond waerd.

Schouwspel.

Gy lasterd den natuer, mynen vriend. 't is het genot van haeren zuiversten wellust.

Den heer.

Ik ben wel goed van u in alle die grilligheden toetegeéven.

Schouwspel

Uwe vriendschap is onuytputtelijk ; gy gaeft 'er my meer dan een bewys van

Den heer.

Min van vriendschap dan wel van bereydwillegheyd. Waerlyk gy hebt ook Sedert 24 uren myn geduld maer al te dikwils op de proef gesteld. Gisteren morgen voltroktge het eerste bedryf van een tooneelstuk dat doór uw Genootschap moet worden uytgevoerd. Gy leest het my naer het eéten voór ; 'k Zeg er u openhertiglyk myn gevoelen over, en dat het karakter van uwen ballieuw volstrekt mistroffen is ; gy gelooft my niet, gy betwist my elke aenmerking – 2 uren lang moet ik u over de regels van aristoteles hoóren argueéren ; 2 uren lang sta ik het geduldig uyt. Gelukkig nog dat my toen den ballieuw van myn dorp in gedagten kwam, anders waere ik nog zoo haest niet van u los geraekt. Ik zeg u dan dat den bailieuw van myne heerlykheyd het opregt karakter heeft van den geénen die in uw Stuk moest voórkoómen. Seffens wilt gy dat ik u naer myn heerlykheyd brenge, seffens wilt ge vertrekken, en ik moet er in toestemmen, moet u beloven van er u nog deézen morgen heén te voeren. over 3 uren koom ik u met myn rytuug afhaelen, en toen wilt ge te voet gaen. alwederom ben ik genootzaekt geweést u te voldoen.

Schouwspel

Den goeden uytslag van myn tooneelstuk zal u het geheugen aen dit alles zoetmaken.

Den heer.

Ondertusschen ben ik niet min afgemat, myn voeten gezwollen en open ik vrees dat ik niet in staet zal zyn van morgen hier op de kermis eens te danssen.

Schouwspel

Wy bevinden ons dan reeds op het grondgebied van uwe heerlykheyd.

Den heer

Ja, zie daer de eerste herberg.

Schouwspel leest.

in het hoefyzer Maer waer woont den balieuw ? ik brand van verlangen om hem te zien, hem afteteeken, om den man te kennen die myn Tooneelstuk moet goedmaeken.

Den heer.

Morgen met de kermis zult gy honderde gelegenheden aentreffen om hem in zyne bezigheden te leeren kennen. Morgen is het den dag dat zyn karakter zig het best ontwikkelen laet. De processie, de danspartyen, het Prysschieten aen de Wip, de Liedekenszangers, hansworsten, kremers en andere kermisloopers zullen deéze dry dagen hem geen rust noch slaep overlaeten, t'is onder dat volkje dat ge hem moet zien rondloopen !

Schouwspel

Die kermis valt schoon in !

Den heer

Zy zal tot de verdiensten van uw tooneelstuk veél moeten bydragen.

Schouwspel

Zy zal het.

Den heer.

Maer, my dunkt dat ik mynen kasteleyn zie aenkomen ; inderdaed hy is't.

TWEEDE TOONEEL.

De Vorige ; Vroóman.

Vroóman.

Ziet dan, uw heerschap komt te voet ?

den heer.

Ja Vroóman, en voór den eersten keer.

Vroóman

Dat het uwen onderdanigen kasteleyn geóorlofd zy u van harten te verwelkomen en u eene vrolyke kermis toetewenschen.

Den heer.

Ik dank u Vroóman. Denkt gy dat de kermis veél vermaek zal opleéveren ?

Vrooman

Ik ben verzekerd dat uw heerschap nog meer zal voldaan wezen dan voórlede jaer.

Den heer

Zekerlyk weêr veél pryzen te winnen met schieten en loopen ? Vroóman gy moet uw best doen.

Vrooman

dat zal ik, Mynheer.

Den heer

Een ding heb ik u slegts aentebeveélen. k Zie niet geêrn dat men, zoo als op de laetste kermis, iets ter myner eere verrigte. Ik wil dat men gemeenschaplyk vrolyk zy en dan zal ik in uwe vermaeken deelen. doe niets meer voór my dan voór een ander

Vrooman

Mynheer ! — onze kermis, onze vreugd zou waerlyk onvolmaekt zyn, wanneer wy onzen goeden, braven heer alsdan niet mogten huldigen. ô geheel het dorp is zoo vol vreugd wanneer gy hier aenkoómt, gy maekt geheel het dorp zoo gelukkig.

Den heer, gram

Zwyg Vroóman. Gy vergeet dat gy mynen kasteleyn, mynen huerling zyt ; uwe loftuytingen zyn verdagtelyk

Vroóman

Maer de agting, de liefdesbetuygingen van een gantsche gemeente is het niet.

Den heer, invallende

Hoe staet het met myn dreéven ? begint het jong plantzoen aentekoómen ?

Vroóman

allerwenschelykst.

Den heer

Is de nieuwe waterleyding al haest voltrokken ?

Vrooman

Ik heb de werklieden sedert eergisteren al tot iets anders kunnen bezigen.

Den heer

Gy hebt opgepast, Vroóman (*tegen Schouwspel*) Waerlyk, Mr Schouwspel dien Vrooman is eenen iverigen knaep. Hy is in planten, pooten, bouwen en afbreéken doór en door ervaeren. En dat is nog niet al. Hy bemoeyd zig nog bovendien met de Dichtkunst, en zelfs, om in uw tael te spreéken, hy tokkelt de snaeren nog al tamelyk wel.

Schouwspel

Men zou het hem niet nageéven.

Den heer

Hy heéft my op myn laetste verjaerdag een Compliment in veêrzen toegedreund dat m'er de ooren van zeer deden. Het donderde & bliksemde afgrysyk in zyn dicht. Ik was genootzaekt de voórlezing te onderbreéken en het onweder tot bedaeren te brengen of, god weét waer ons die beroering der Elementen niet zou heén geslingerd hebben.

Schouwspel

Louter poëtische vervoering !

Den heer

Vrooman ! déezen heer is ook Dichter. Ik zal met vermaek zien dat gy zyne kennis maekt.

Vroóman

'T Zal my veel eer zyn.

*Schouwspel.**(ter zeyde)*

Wie zou hier eenen Confrater komen zoeken ? *(tegen Vroóman, zig buygende)* Ik hoor dat Mynheer zich somtyds met de Dichtkunst onledig houdt ?

Vrooman

Poeta sum.

Schouwspel.

Ha ! Mynheer spreekt ook Latyn ? *(Ter zeyde)* Dat ziet er een' origineel uyt.

Vrooman

Ik heb zes jaer te Gheel gestudeérd en wel voórnammentlyk in de Poesis.

Schouwspel

Die is daer zeker goed om leeren en de plaets zeer geschikt voór de verbeéldingskragt.

Vroóman

Ook kan ik u verzeékeren dat myn Poezy in dat opzigt niet te wenschen overlaet.

Schouwspel

Natuerlyk. Zy moet eer doen aen haeren geboórttegrond, aen de Dicht-schoól van Gheel waerin zy wierd opgekweekt.

*Vrooman**haestig invallende*

Poëta nascitur, Mynheer. den Poeët word zulks geboóren. Dat kan u niemant maeken ; en al had ik zelfs niet gestudeérd ik zou niet minder dichter wezen. Ik was zulks *ab infantia* van kindsbeen af, — en al ist dat het Spreékwóord zegt *fabricando fabri fimus*, al doende leert men en *Labor omnia vincit* den arbeyd over wint alles, ik antwoórde daerop dat dit ten aenzien der Dichtkunst onwaer is ; want mynheer ! wat kan de kunst alleen voordsbrengen ? *Versus inopes rerum* een veers zonder pit — bloote woórden, anders niet. Want Mynheer ! al zegt Juvenalis ergens : *facit quoque indignatio versum* de verontweérdiging de Gramschap maekt somtyds den dichter, dat kan en mag maer in eenen relativen zin verstaen worden ; want Mynheer !

*Schouwspel**gestoord.**Ter zeyde*

Want Mynheer ! Ik betwist u immers die stelling niet. hy maekt my ongeduldig ! *(tegen vroóman)* Ik geloof dat u de natuer zelve met het Genius-vuer beschonk

*Vrooman**(dubbend)*

het genius-vuer.

*Schouwspel**tegen den heer ter zeyde*

Inderdaed ik weét niet waerom de natuer daer meé altyd naer de stad zou komen. Deézen Vrooman is eenen drolligen kerel, een hyperbolisch hoofd. Daervoór alleen zou men gelooven dat hy poeët is. Bovendien den echten Dichtgeest doet somtyds al vieze sprongen.

Den heer

het kon wel waer zyn.

Vrooman

het Genius-vuer zegt ge?... het genius-vuer?... wat is dat?

Schouwspel

Luyster. Toen de mildadige natuer u tot eenen wereldling vormde en u het leéven ging instorten, gaf zy aen uwe onderscheydene zintuygen alzulke richting, alzulke wyziging als 'er tot het dichterlyke wezen dat in u moest heerschen noodig was. Met een woórd zy gaf u alle de virtualiteyten die u voór dichterlyke gevoelens moesten vatbaer maeken en uwen geest doen ontvlammen

Den heer

ter zeyde

Ik weét niet wie van beyde het meeste raeskalt. T' begint me te verveélen. (*lyd*) Heeren dichters gylie kont zoolang blyven argueéren als 't u lust. Ik heb rust noodig en ga u op myn hof afwagten (*hy vertrekt*)

DERDEN TOONEEL

De vorige behalven den heer

Vrooman.

Waerlyk Mynheer ik versta u niet – uwe *Demonstratio* is veél te filosofisch. Ik houde niet veél van de *Metaphysica* of van de *Mathesis*. Zy zyn, zegt men, vyanden van de Dichtkunst. daerom wil ik er ook geen kennis medemaeken. *non licet*.....

Schouwspel

D'oprechte Philosophie verfynt den smaek. Zy leyd het verstand op tot de kennis der oorzaeken van het verheévene, van het *ideaal-schoon*. 'T is haeren Theoretischen Scalpel die de schoonste gedagten ontleden en aenweyzen kan. Zy onderzoekt, vergelykt en beoordeelt alle kunstmatige voordbrengselen.

Vrooman

Maer, Mynheer, waerom heb ik noodig alle die oorzaeken optespeuren en te kennen *Cognoscere Causas*? Is 't niet genoeg dat ik denk en schryf zonder te onderzoeken waervan ik denk en schryf. beter is het zonder uytstel *ad rem* te gaen dan dat ons anders eene goede gedagte ontsnappe. De gedagten hebben vleugels.

Schouwspel

Verstand en Genie zonder beschaving, zonder Philosophie zyn ruw en ongevormd. *rudis indigestaque*.....

Vrooman

en Philosophie zonder verstand wat is dat?

Schouwspel

Eene Misgeboórte van de 18e Eeuw.

Vrooman

Maer laet ons daeraen afbreeken. – waeraen mag ik het geluk toeschryven Mynheer, van u hier op de kermis te zien?

Schouwspel

Aen een tooneelstuk waeraen ik thans arbeyde

Vrooman

Een Tooneelstuk, Mynheer ? is het met den Cothurnus dat gy gaet optréeden ?

Schouwspel

Neen 't is maer een blyspel.

Vrooman

*vertrouwlyk aen d'oor van
M Schouwspel*

Inter nos, ik heb een blyeyndig treurspel gemaekt.

Schouwspel

Een treurspel, waerlyk ?

Vrooman

Ja en in vyf bedryven

Schouwspel

in vyf bedryven ? dat 's iets raers.

Vrooman

Morgen avond Speélen wy het

Schouwspel

Hier in dit Dorp ? zyn hier Tooneelspeélders ?

Vrooman

Daer heb ik voór gezorgd. 't Zal een vriendenliefhebbery zyn : Ik speél de voórnaemste rol.

Schouwspel

Natuerlyk ; gy zyt den maeker van het stuk. hoe is den naem ?

Vrooman

De Belegering van Constantinopelen doór den grooten Mogol of....

Schouwspel

ofnatuerlyk.

Vrooman

of den Zegeprael der Liefde.

Schouwspel

De Belegering.....den Zegeprael der Liefde ? goed. Ik ben nieuwsgierig om het te zien. Uwe verbeeldingskracht zal er ongetwyffeld zeer sterk in uytshynen.

Vrooman

O Mynheer ! daer komt een schoo vuerwerk in. Meester Jan, den Barbier van het dorp heéft het gemaekt. 'k heb dien Meester Jan ook een der gewigtigste personagen van myn treurspel toevertrouwd. 't is geenem Botterik. hy weét wel dat den baerd den man maekt, Barba virum format.

Schouwspel

Een fraeye gevolgtrekking ! *

* In vreemde hand later bijgevoegd.

(*ter zeyde*) Denklyk geeft gy hem de rol van den grooten turk ? eenen barbier met eenen langen baerd..... 't kan niet beter zyn.

Vrooman

Neen Mynheer. Hy speelt voór de koningin van Constantinopelen, myn vrouw.

Schouwspel

ha ! gy zyt den grooten heer ?

Vrooman

Gy raed het. Een kastelyn kan wel voór eenen grooten heer speélen.... maer om u dit alles verstaenbaerder te maeken zal het noodig zyn dat ik u een beknopt verhael doe van myn ontwerp. Luyster : Den grooten Mogol belegerd Constantinopelen met honderd duyzend man. Zyn Leger heeft de geheele stad omcingeld.

Schouwspel

Toch niet langs den Zeekant ?

Vrooman

hy slaet zyn tenten rondom de geheel stad.

Schouwspel

Dat kan niet bestaen.

Vrooman

't is een Licencie Mynheer. Gy moet weéten dat de koning van Constantinopelen een vrouw heeft die heel de wereld doór om haere schoonheyd vermaerd is – een tweede heleeén.

Schouwspel

den barbier.

Vrooman

Den grooten Mogol brand van verlangen om die Gadelooze te aenschauen. Die Gadelooze.... (deézen naem heeftze om haer schoonheyd gekréegen...) Maer hoe kan hy haer zien ? onbekend zynde in de belegerde stad waegt hy het als parlementair aen het hof van den belegerden vorst te verscheynen. hier begint het stuk. Ik ben op mynen troon gezeten. den geheelen hofstoet heeft zig daerom geschaerd. Men brengt den gewaenden afgezand binnen. Zoo haest mynen eersten kamerling hem den blinddoek afdoet zoeken zyne vuerige oogen langs alle kanten de koningin. deéze staet aen myn zeyde. hy bezietze en word 'er eensklaps raezend verlief op. De hertstogten werken hevig in hem. Maer hy houdt zich in en overhandigt my zyne papieren. Ik ik leésze, of te minste ik doe als of ik ze las, want, gy moet weéten Mynheer, die nieuwe Liefde is aen myne Minnendyge ogen niet ontsnapt. Om dus de koningin te beproeven doe ik mynen raed in een ander zael byeenkomen kwansuys of het was om te overleggen wat 'er op de papieren te antwoórden zy. Ik verzoek de koningin met den afgezand my eenige oogenblikken te willen afwagten. De blydschap straelt deézen laetsten uyt d'oogen. Ik vertrek.

Schouwspel

Waerlyk men maekt en speelt slegter Tooneelstukken.

Vrooman

Plotseling koóm ik weder op den oogenblik dat den gewaenden afgezand voór de knien van de koningin legt en zyne liefde kenbaer maekt.
... Ha ! Barbaer ! aen myne vrouw haer voeten ontmenschten ! hoe ! wat zie 'k ? Die stoutheyd gy zult boeten. Wat wederhoud my dat.....

Schouwspel

ter zeyde

quos ego.....

Vrooman

maer neén ! gy zyt te vuug.
dan dat ik in uw bloed besmet myn Sabeltuug.
Doch, des al niet te min gy zult u dat berouwen.
Verrader ! die alhier komt vuyle lusten brouwen.
ó ramp (zegt den grooten mogul) die in myn hof, die in myn huysgezin komt brengen aen den dag uw godelooze min
Wie zyt gy, snoodaerd, wie ?... was dat uw afgezandschap ?
wat zoekt ge of wilt ge doen ? Staet gy naer myn verwantschap ?
tegen schouwspel
Wat dunkt u van dien rym ?

Schouwspel

lachende

allerschoonst.

Vroóman

vervolgende.

Ik heb het wel gezien gy aertschurk aller schurken ! myn vrouw was uwen doel. Gy woud haer aen de turken ontrooven, aen myn min. ó vraek ! ó valsch bestaen.

(met een klagende stem)

en gy... ontaerde vrouw. gy hoort zyn minpraet aen.
Gy ook, gy klieft my 't hart. Wie kost dat van u denken !
myn Liefde was zoo groot. Gy komt die Liefde krenken.
Gy hoort den vyand aen...gy...ó...ó.... ik bezwyk.....

VIERDE TOONEEL

De vorige Meester Jan en Gommer.

Meester Jan, int geheym tegen Vroóman

Vroóman, wy wenschen u eens alleen te spreéken.

Vrooman

over den Theater ?

Meester Jan

Ja.

Vroóman

Spreék maer, Meester Jan..... deézen heer is van onze liefhebbery onderrigt.

Meester Jan en Gommer buygen zig

Schouwspel

Ja vrienden ! Ik zal met vermaek uwe Tooneeloeffeningen bywoonen.

Meester Jan

Volgens afspraak heb ik de schuer van Tist Vlegels gaen zien. Z'is te kleyn' om er een treurspel in te vertoonen en den wind speélt er langs alle kanten zoo sterk in dat men niet in staet is om 'er licht te branden.

Vrooman

Gommer ! hebt gy niets beters gevonden ?

Gommer.

Ik heb de koster gesproóken. Wy zyn samen de school gaen bezigtigen maer daer deugd het ook al niet. De verdieping is te leeg. Als we op de grond speélen dan zal den grooten mogol met zyn pluymen in de wolken komen. Bovendien daer staet eenen lessenaer met zyn steylen in de grond vastgemetzeld en dien zou juist op den theater komen. hem afbreéken derven wy ook niet want dan valt hy in duygen

Schouwspel

ter zeyde

Ik zie de Tooneelliefhebbery ook nog in duygen vallen.

Meester Jan

'K ben ook in 't wagenhuys van Boer Arjaen geweest. 't kan niet dienen daer moeten te veel onkosten op loopen.

Vrooman

en daer lyd de bors te veél by

VYFDE TOONEEL

De vorigen Baes Cornelis

Baes Cornelis.

Ziet dan, Vrienden ! – hoe is 't met onz' zaeken ?

Meester Jan

Wy spraeken 'er juist over.

Vrooman

Baes Cornelis – vriendlief – alles mislukt ons. wy vinden geen goede plaets om te speélen.

Cornelis

Dat 's jammer. Ik wist myne rol zoo goed van buyten !

Meester Jan

Het Paleys was al aeneengeplakt.

Gommer

De wolken stonden thuys al gereed !

Meester Jan

De zee was op mynen zolder al bykans droog !

Gommer

Ik had het klatergoud al aen den troon genageld.

Schouwspel

ô blyeyndig treurspel.... ô Constantinopelen !

Vrooman

Zoo gaet het wanneer men groote zaeken verrigten wilt. Men stelt zig niets gemaklyker voór dan derzelve uytvoering. Het doeleynde Scopus schynt ons zeer naby..... men komt er, en Scopulus 't is een klip. Scopus Scopulum. Sic transit gloria Mundi..... Maer zyn 'er dan geene Middels meer te vinden om dat alles te verhelpen..... laet ons eens wel nadenken.... in animo versare...

Baes Cornelis

Wel ! wel ! Wat ben ik beest..... had ik daer gisteren op gedagt.....

Meester Jan

Waerop dat, baes ?

Baes Cornelis

Gy weét dat hier voór myn deur de schoonste plaets van de wereld is om tenten en kraemen te stellen en dat ik er geen gedoog om dat het te schadelyk voór mynen tap is. Gisteren, agter noon, komt er imant uyt de stad aen myn huys vraegen of men hier een Wafelkraem mogt neêrstellen..... daer hadden wy alderbest in gespeeld want den Eygenaer verzekerde my dat hy het zoo groot kan maeken als hy wilde.

Gommer

Wel baes ! waer héeft gisteren uwen kop gestaen !

Baes Cornelis

Ach ! jongen, mynen kop was naer Constantinopelen want ik was juist bezig myn rol van buyten te leeren.... ik ben ook sedert 8 dagen zoodanig daerin verslonden dat ik alle moeyten heb om te onthouden dat ik baes uyt het hoefzyzer ben... – Gisteren kwam Philip den flerecynist eenen Liter Seef drinken Baes, zeyde hy, 't is schoon weêr van daeg, de zon begint weêr te verschynen... nota *verschynen* is een van myn stopregels. Ik val hem in de reden.

Eer zal de Gulde maen, de Zon en ik verdwynen

eer dat, ô rampeling ! uw traenen ende pyn

uyt myn gedenkenis verdweénen zullen zyn.

hy meynde dat ik zot wierd..... nog al... deézen morgen koóm ik de Pastoor tegen en in plaets van mynen hoed aftenéemen maek ik hem een turksche Buyging dat er idereen bleéf op staen.

Gommer

Maer... Vrooman ! terwyl ik er aen denk moet ik u zeggen dat ik niet geêrne de personagie speel die gy my gegeéven hebt. Het gaet niet goed. Ik had eenen koning moeten zyn want ik weét immers beter wat dat speélen is dan gy... 'k heb over 15 jaer tot Lier voór eenen engel gespeéld in 't stuk van Ste Gommarus...

*Schouwspel**ter zeyde*

Eenen lieven Engel dien smid !

Vrooman

ach Gommer ! waer van spreéktge ? wy weéten nog niet waer onze tooneel-spielen uytte werken

Meester Jan

Dat w'eens in een tent..... zylen zal men wel vinden.

Gommer

Ja. maer daer kan den regen toch doór, en dat was jammer voór de papiere Decoratien.

Baes Cornelis

Ik weét nog raed, vrienden. maer 't zal kosten ! 't zal kosten.

Meester Jan & d'andere

Laet hooren.

Baes Cornelis

In myn *grootte* kamer is 't nog veel te *kley*n dat weétge. Maer wanneer ik door den muer van myn keuken een groot gat liet bréeken en daer agter de stellagie maeken liet... Wat dunkt u ?...

Meester Jan

Daer maekte men eenen schoonen Mond voór den Theater uyt !

Gommer

Wy komen gelyk in de kosten

allemael

Bravo baes, om den voórstel !

Meester Jan

Niet langer daermede gewagt. Laet ons gaen zien....

Vrooman

Mynheer Schouwspel ; Zoo het u aengenaem is van ons naer binnen te volgen...

Schouwspel

Ik dank u Vroóman. 'k ga my op het hof wat uytrusten.

Vrooman

nu dan *Vale*.

(*alle binnen behalven Schouwspel*)

ZESDE TOONEEL

Schouwspel

Wat hebben ze het druk met hun' tooneelvertooningen ! Inderdaed om 'er een gevoeglyke oeffenplaets toe te vinden moet men somtyds al lang rond zoeken. Alles kost moeyte en dat is goed aengezien het niet wel mogelyk is eenigen genoeg te smaeken wanneer het ons niets gekost heeft. Dog, ik zie imand aenkoómen... Zwert gekleed. dat zal den ballieuw zyn. hy héeft imand by zig, denklyk den Rondgast van het dorp. Wat spreéken zy hevig. Ik zal my hier ergens verbergen om te zien en te hooren wat 'er in myn personagie al merkwéerdigs voórkomt. (*hy doet zulks*)

ZEVENDE TOONEEL

*Den Ballieuw, den Rondgast**Den Ballieuw. (gaeuw spreekend)*

Ik zeg het u nog ; gy moet zorgen dat alles in order is ; dat de straet waer de processie voórby komt effen en zuyver ligge ; dat de kremers ons niet in den wech staen ; dat de Luyërs juist beginnen als Mynheer en ik daer zyn ; dat de Boeren in de processie linea recta gaen en dat Mynheer en ik doór het volk niet verdrongen worden, dat er een groote ruynte voór ons openblyve, dat de Gildemannen met hun vendel et cetera gereed staen als mynheer en ik....

Den Rondgast

Maek er staet op, Mynheer den Ballieuw.

Ballieuw

Zorg ook dat 'er geen kremers, liedekenszanger of kwakzalvers in het dorp komen nestelen alvoórens myn permissie bekomen, en myn recht betaeld te hebben. Gy moet alles ind' oog houden. Gy moogt geen oogenblik laeten verloóren gaen..... Zyn de bloemekranssen al gereed die tot de inhaeling van Mynheer moeten dienen ?

Rondgast

Ja Mynheer den Ballieuw.

Ballieuw

hebt ge by meester Jan gaen zien of hy myn beste kalot al opgedaen heeft ?

Rondgast.

'K heb er geweést. hy was niet thuis ; maer zyn vrouw was 'er aen bezig.

Ballieuw

Toe ! gaet zien of er in 't dorp nog niets voórvalt, want ik heb geen oogenblik tyd. Ik weét niet waer my den kop staet. Daer is nog zoo veél te verrigten dat ik beëve van 'er aen te denken. 'K heb nog den tyd niet gehad ergens een oratie te copieëren om Mynheer te verwelkomen. Alleman komt my spreëken, alleman valt my lastig : waeragtig t' is iet ! t' is iet zoo een kermis !

Rondgast

Maer, nu ik er opdenk..... men heeft u nog niet gezegd dat hier morgen een Comedie zal gespeeld worden ?

Ballieuw

Een Comedie ! een Comedie ! Bliksems ! wie durft dat beginnen ? welhoe ? zullen *hier* Comedianten komen ? zonder myn Permissie....

Schouwspel

Armen Vrooman ! alweêr een hinderpael aen uw genie.

Rondgast

t Zyn geen Comedianten, Mynheer den Ballieuw. 't zyn leden uyt het dorp Vrooman, Meester Jan, Baes Cornelis, Gommer en andere.

Ballieuw

ô Tempora ! ô Mores

Rondgast

Zy zoeken naer een plaets om te speélen en alle dagen repeteeren ze in het hoefzyzer. Ik geloof dat z'er weêr bezig zyn. ja. zie daer komen ze er uyt.

*Den Ballieuw**gramstoorig*

Ik zal hun

AGTSTE TOONEEL

De vorige. Vrooman, Baes Cornelis, Meester Jan, Gommer.

Deéze laetste te gelyk

Goeden dag, Mynheer den Ballieuw.

Den Ballieuw

O Gy zedeloze menschen ! gy stoorders van de publieke rust daer ik zoo veel voór doen. Gy oproermaekers.

Vrooman

Waertoe die Apostrophe, Mynheer den Ballieuw, quid agit ?

Den Ballieuw

Wat durft gy vraegen ! Gy baldadige woelgeesten ! Welhoe ! hier in het dorp daer ik Ballieuw ben ! hier een Comedie speélen !

Schouwspel die geduerende dat en het voórgaende Tooneel den Ballieuw in alles nagespeurd, en over hem eenige notes op zyn zakboekje geschreéven had.

(Ter zeyde :)

Is een blyeyndig Treurspel een Comedie ?

Den Ballieuw

En zoo de zeden van myn onderhoorige bedurven !

Vrooman

De zeden ? dat heéft ons inzigt nooyt geweést.

Den Ballieuw die Schouwspel bespeurt, terwijl deézen hem aenziende eene nieuwe nota maekt

(half ter zeyde)

wat beteekend dit ? 'T is al of deézen vreémdeling met my den spot dreéf. ik zal hem dat verleen (tegen Schouwspel) Wie zyt gy Mynheer ?

Schouwspel

Eenen Antwerpenaer.

Den Ballieuw

Wat komt gy hier doen ?

Schouwspel

Ik heb hier gekomen om u te zien

Den Ballieuw

en tot wat oorzaak.

Schouwspel

van u op het Tooneel te stellen

Ballieuw

op het Tooneel ?

Schouwspel

Ik ben eenen Tooneelschryver Mynheer. 'k had eenen ballieuw noodig in het stuk waeraen ik thans arbeide. Men heeft my gezegt dat ik u maer moest Copieëren om een goede personagie te hebben.

Ballieuw (zeer toörnig)

ô stoutheyd zonder voorbeeld ! Gy onbeschaemden ! my, eenen publieken amptnaer dus beledigen ! gy.... wat houdt my tegen dat.....

Schouwspel lachende en wederom iets opteekende.

Dat is 't ! dat is 't ! Mynheer den Ballieuw. Gy zyt in uw rol !

Ballieuw

Wh ! Ja. Ik zal u toonen dat ik in myn rol ben. (*tegen den Rondgast*) Arjaen leyd hem seffens naer de gevangenis. wat durft my hier.....

NEGENDE EN LAETSTE BEDRYF

*De voórige. Den heer**Den Heer*

Wel vrienden ! wat is hier te doen ? gy maekt een ysselyk gerugt.

Den ballieuw tegen de boeren zoo haest by den heer gezien heéft.

Agteruyt ! t' is Mynheer. Laet my doór.

(*tegen Mynheer, zig ervattende*) verschoon my, Mynheer. 'Ts is deézen oproerigen kerel uyt Antwerpen die d'oorzaak is dat.....

Den heer

Gy Mr Schouwspel ! hebt gy al iets onbetaemelyks kunnen verrigten sedert een half uer dat ik u verlaeten heb ?

Den Ballieuw (ter zeyde)

bliksems ! t' is eenen vriend van Mynheer.... ô ballieuw ! (*tegen den Rondgast*) Rondgast ! laet Mynheer. (*tegen Schouwspel*) ik bidde u Mynheer... myn ampt....

Schouwspel

T' is wel.

Vrooman tegen den heer,

Volstrekt niets onbetaemelyks. Mynheer. Gy moet weéten dat deéze vrienden een blyeyndig Treurspel doór my vervaerdigd morgen met de kermis gingen vertoonen. Den Ballieuw stelt zig daer tegen.

Den Ballieuw.

Dat is myn pligt. Mynheer weét wel dat de Tooneelspelen hier op dit Dorp tot niets anders dienen kunnen dan om de boeren te bederven.

Schouwspel

Ik houde het tegendeel staende.

Vrooman

en ik met u.

Meester Jan

Daer is immers geen kwaed in gelegen Mynheer.

Baes Cornelis

neén zeker niet. Mynheer gaet alle dagen naer de Comedie.

Gommer

Mynheer kan wel oordeelen dat wy niets doen willen dat strydig is aen de goede zeden.

Den heer

Vrienden ! Spreekt zoo niet allen tegelyk. Gy Ballieuw ! laet hooren wat redens hebt ge tegens het speelen van tooneelstukken aentevoeren.

Ballieuw.

Primo Mynheer dat zy het weynig goed 't geén 'er nog in de boeren is van kant helpen doór stadsche spitsvindigheden en overdreëvene denkweyzen – Secundo Mynheer dat de zeden en de goede manieren er doór lyden ; dat de Ledigheyd, de wulpscheyd 'er doór geboóren, de zinnen 'er te sterk doór gestreeld en van het goede afgetrokken worden ; dat er de Regeltugt doór verbroken word de goede order, de Policie ; dat er honderde onheylen uyt kunnen voordspruyten ; dat 'er de boeren te verwaend, te vrydenkend doór worden ; Dat de Geldverkwisting 'er nog zal doór aengroeijen ; dat ...

Vrooman

Wel Mynheer den Ballieuw, wat derftge zeggen ?

Meester Jan, Baes Cornelis, Gommer

'T is schroomelyk !

Den heer

Ballieuw ! Gy stelt u de zaak wel wat erg voór. De boeren zullen nog zoo gaeuw geen filosofhen zyn.

Den Ballieuw

Ó Mynheer ! daer is niets ter wereld dat meer aengroeyd dan 't kwaed. Uyt een kleyn kwaed dat niet vernietigd word *moet* er een grooter ontstaen en zoo viceversa

Den heer tegen Schouwspel

Inderdaed ik heb meer dan eens over de zaak nagedagt, en my nooyt wel kunnen overtuygen dat de schouwspelen in der zelve Gevolgen geheel onnadeelig voór de zeden zyn kunnen. Ik ben dus nieuwsgierig om 'er uwe gedagten over te hooren. Gy moet, natuerlyk, uwe eygene zaak kunnen verdedigen... wat dunkt u....

Schouwspel

Daer is veél over te zeggen. Dan – eer ik begin te antwoórden zal het noodig zyn dat wy wel bepaelen waer over het geschil loopt. Daer is een groot onderscheyd tusschen openbaere schouwspelen en tusschen die van afzonderlyke gezelschappen.

Ballieuw

Dat in 't publiek niet deugd, deugd ook int' geheym niet.

Vrooman

wanneér 'er van eene goede zaak een openbaer Misbryk gemaekt word daeruyt volgt niet dat zulks in het Casus Contrarius niet goed wezen kan.

Den heer

Laeten wy slegts van de Tooneelliefhebbery der gezelschappen in het afzonderlyke spreéken en in aenzien derzelve strekking tot vermaek

Schouwspel

'Er is tweederlye vermaek. vermaek der zinnen en vermaek des Geests. Dat van den Geest moet op gezonde reden ja op de deugd gegrond zyn. 'T vermaek der zinnen kan niet nut zyn tenzy dat hetzelfde zich naer het eerste, naer de reden wyzigen laet. Hier uyt volgt dat de Tooneelspelen maer goet zyn wanneer zy aen beyde voldoen.

Den Ballieuw

en die Tooneelstukken worden er juyst niet gespeëld. De aenschouwers zouden niet voldaan zyn wanneer 'er geene hevige en onmatige hertstogten op traden en dien auteur welke slegts brave en deugdzaeme lieden liet te voorschyn komen wierd zeker gefloóten. Dus deugd geen Comedie.

Schouwspel

Eenen goeden schilder mag geen Schaduwen vergeéten ! T'is het zelfde met de deugd : de ondeugd moet 'er nevens staen. het meestendeel der deugden zouden zelfs zonder de aanwezigheid van tegenoverstaende ondeugden niet bestaan. Welk denkbeeld zoud gy van een eerlyk regtveerdig mensch kunnen hebben, wanneer 'er geen schelmen waeren ? Zoo er deugdzaeme zyn moeten 'er ook deugnieten gevonden worden.

Meester Jan

Ja Ja. daer ontbreékt het niet aen

Schouwspel

De deugd is meerder Deugd wanneer zy lyd en vervolgd word ; Daerom moet elken tooneelschryver ook slegte personagien opvoeren.

Den Ballieuw

Maer die slegte. persoonagien moeten vertoond worden en wel doór deugdzaeme Liedén. Is het niet schandelyk voór een eerlyk man de rol van eenen schelm te leeren en te speélen.

Den heer

Inderdaad Mr Schouwspel. er is iets in. Is het geene onbetamelyke bezigheid eenen geruyen tyd by zichzelfe te studeéren hoe dat men de rol van eenen booswig op de treffendste weyze uytvoeren zal ?

Den Ballieuw

Bovendien Mynheer. Om u een voórbeeld te geéven wat kwaede gevolgen dit heéft : Ziet maer eens eenen kundigen Tooneelspeler in het karakter van eenen schurk optreéden, word hy niet in elke slegte daed doór de aenschouwers toegejuyd ?

Schouwspel

Ballieuw ! Ballieuw ! Gy maekt geen goede Gevolgtrekkingen... en... dog laet ons regelmatig spreéken..... Mynheer en gy zyt van gevoelen dat het

voór een eerlyk man onbetaemelyk is de rol van een slegt mensch te leeren en te speélen en dat men met die rol goed uyttevoeren de aenschouwers iets kwaeds doet toejuychen. 'K zal u daer in weynige woórden op antwoórden. Voór eerst wanneer het waer is datmen doór het bestudeéren der ondeugende karakters zelf ondeugend word dan zyn ook alle schryvers, die zulkdanige persoonen in rym en onrym, in treur en blyspeélen, of in alle andere boeken, zelfs in sermoonen, voorgesteld hebben, altemael ondeugende menschen geweest, aengezien die karakters doór hun, ten koste van veél arbeyds zyn uytgevonden. Zoo voordsgaende vallen de schilders, beeldhouwers en andere kunstenaeren ook almede onder uw vonnis.

Vrooman

en misschien sommige Ballieuws ook al, *per extentionem*.

Schouwspel

Ten andere. Zoo wy het levendig afschetzen van zulkdanig kwaed bewonderen en toejuychen, dan is het de kunst en niet de ondeugd die wy veréeren. Zelfs zullen wy, verre van ons in het euveldadige te verlustigen nog des te meer daervan afgeschrikt worden naermaete den kunstenaar in het voórstellen best geslaegd heeft. Ik houde dus staende dat de Tooneelspeelen, goed ingerigt zynde, veel goed kunnen voordsbrengen en dat bygevolg een gezelschap dat goede stukken vertoond er niet dan beter kan door worden.

Den heer

Maer wat noemt gy Goede Stukken ?

Schouwspel

Stukken daer men de deugd, de goede zeden beminlyk en de ondeugd haetelyk en verfoeylyk doór maekt, of te minsten stukken die niet dan eene onschuldige tydkorting ten voórwerp hebben.

Den heer

Ballieuw ! ik begin te gelooven dat hy de waerheyd zegt... ja ! Een tooneelstuk waerin geene laekbaere hertstogten op eene al te toegeévende of te streelende weyze voórkoómen, uytgevoerd zynde door eenige brave lieden, tot *hun'* vermaak, en in eenen vriendenkring, neén dat kan, dunkt me, niemant aenstootelyk zyn

Gommer.

Toen ik te Lier medespeélde, kwamen de treffelykste en kundigste mannen altyd eerst byéen om het stuk dat moest vertoond worden rypelyk te beoórdeelen en dan wierd het maer eerst op het tooneel gevoerd.

Den heer

Dat was wyzelyk gedaan. Zulks behoort men altyd te doen.

Den ballieuw (tegen Vroóman)

Nu dan ... wanneer gy my het uwe laet examineéren dan ja...

allen

Victorie !

Vrooman (tegen de Aenschouwers)

Wanneer u onze pooging, wanneer u deéze proefneeming aengenaem is en dat gy in onze gevoelens deel neémt, dan zullen wy van tyd tot tyd onze tooneeloeffeningen hervatten, en, beurtelings het nuttige en het vermaeklyke tot den aenwasch onzer vriendschap doen dienen.

Respice finem

Eynde